ઈશુનું બલિદાન

અને મારે ખાતર તમને પકડીને રાજ્યકર્તાઓ અને રાજાઓ આગળ ઉભા કરવામાં આવશે, અને લોકોમાં અશાંતિ ફેલાવ્યાના ને કોમો વચ્ચે ઝેર કરાવ્યાના તમારા પર આરોપ મેલાશે.

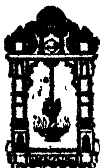
પણ જેઓ માત્ર માટીના દેહને મારી શકે છે ને આત્માને કશું નથી કરી શકતા તેમનાથી કદિ ડરતા નહિ; જે દેહ તેમ જ આત્મા બન્ને પર આણ ચલાવી રહ્યો છે તે જગત્પિતા ઈશ્વરથી જ ડરજો.

યાદ રાખજો કે જે જિંદગીના જતન પાછળ રોકાશે તે જિંદગી ખોશે ને જે મારે ખાતર જીવતર સોંઘાં કરશે ને પ્રાણ પાથરશે તે અનન્ત જીવન પામશે.

માથ્થુની સુવાર્તા, અ. ૧૦-૧૮,૨૮,૩૯

ઈશુનું બલિદાન

[એક અજ્ઞાત શિષ્યના કથનને આધારે]

નવજીવન પ્રકાશન મન્દિર
અમદાવાદ

મૂલ્ય ૯ આના

આવૃત્તિ ૨૦૦૦ સંવત ૧૯૭૮
આવૃત્તિ ૨૦૦૦ સંવત ૧૯૭૯

મુદ્રક અને પ્રકાશક
મોહનલાલ મગનલાલ ભટ્ટ, નવજીવન મુદ્રણાલય, અમદાવાદ.

નિવેદન

દરેક ધાર્મિક પુરુષના જીવનમાં અને તેની અધર્મ સામેની ઝુંબેશમાં ઘણું સરખાપણું હોય છે, પણ દરેકની વિશેષતા પણ તેટલી જ સ્પષ્ટ હોય છે. દરેક જમાનાનું કાર્ય જૂદું જ હોય છે. ઉપનિષદો કહે છે તેમ દરેક વખતે પાપ નવું નવું રૂપ ધારણ કરે છે, નવા નવા શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે. સજ્જન લોકોનું કામ તે તે સ્થળે જઇ પાપ સામે લડવાનુ હોય છે. ઇશુ તેના કાળની સામાજીક નાસ્તિકતા અને પાખંડ જોડે લડતો હતો અને તે વખતની સરકાર ઉદાસીનપણે તે લડત જોતી હતી. આજે નાસ્તિકતા અને પાખંડ સમાજ કરતાં સરકારમાં જ વધુ છે, માટે રામરાજ્ય ઇચ્છનારાઓને પોતાની ઝુંબેશ આ આધુનિક રાવણરાજ્યો સામે જ ચલાવવી પડે છે. સમાજના દરેક માણસે આમાં ભળવું જોઇએ, પણ ઘણાખરા લોકો આ શિરસાટેની લડત ઉદાસીન રહી જોયાં કરે છે.

પુરાતન કાળથી મનુષ્યસમાજમાં અન્યાય અને અત્યાચાર—સામાજીક અન્યાય અને સરકાર તરફથી થતો અત્યાચાર—ચાલતો આવ્યો છે. કેટલાક પુણ્યાત્માઓ તે સહન કરી શકતા નથી અને તેથી તે સામે પોતાનો બુલંદ અવાજ ઉઠાવી દુનિયાને આવા અન્યાય સામે જગાડવા પ્રયત્ન કરે છે. સામાન્ય દુનિયા પોતાના ક્ષુદ્ર જીવનમાંજ મશગુલ હોય છે; વિશાળ પાયા પર ચાલતો અન્યાય પણ તેમને જગાડી શકતો નથી. અન્યાય જેટલો વિશાળ તેટલો વધારે પરિચિત ગણી તેઓ તેને હેઠે માથે નભાવતાં શીખે છે. આવી જડતામાંથી લોકોને જાગૃત કરવા સારૂ જ પુણ્યાત્માઓને પોતાને જ ઇરાદાપૂર્વક તેવા અન્યાયોના ભોગ થઇ એવા બલિદાનદ્વારા સત્ય અને પ્રેમના પાયા ઉપર ધર્મસંસ્થાપના કરવી પડે છે. ધર્મસંસ્થાપનાના એ સનાતન ઇતિહાસની આપણા કાળમાંની પુનરાવૃત્તિને આજે આપણે નિહાળી રહ્યા છીએ.

—પ્રકાશક

બન્ધુ
પરમાનન્દને
—જેના સૂચન ને સહકારથી ઈશુના
મહામહિમામય ચરિતનો આ અંશ
'નવજીવન'ના વાચકોને આપવા હું પ્રેરાયો.
સ્વામી આનન્દ

સાંકળિયું

ઈશુનું બલિદાન

યાદ રાખજો, વરૂઓનાં ટોળાં વચ્ચે ઘેટાં બનીને તમારે જવાનું છે.

પૈસો અડતા નહિ, ભાતું બાંધવા નહિ, જોડા પહેરતા નહિ ને વાટમાં કોઇને સલામ કરવા થોભતા નહિ.

અને જે કોઇ ઘરને આંગણે તમે જઈ ઊભા રહો ત્યાં સૌ પહેલું ઉચ્ચારજોઃ शान्तिरस्तु । पुष्टिरस्तु । तुष्टिरस्तु ॥

—લ્યુકની સુવાર્તા, અ. ૧૦—૩,૪,૫.

[ઇશુ સુતારનો ધંધો કરતો અને નવરાશના વખતમાં લોકોને ધર્મનો બોધ આપતો. યહુદી લોકોમાં કલ્કિ અવતારને વિષે એવી ધર્મમાન્યતા છે કે ભવિષ્યમાં મસીહાનો અવતાર થશે તે દયા અને પ્રેમ ઉપર દુનિયામાં ઇશ્વરી રાજ્યની સ્થાપના કરશે. એ ઇશ્વરી રાજ્ય નજીકમાં છે એમ ઇશુ કહેતો અને લોકોને પ્રેમ અને સ્વાર્પણના પાઠ શીખવતો. મનુષ્યજાતિમાં ભ્રાતૃભાવ એ તેનો સિદ્ધાન્ત હતો અને પશુબળનો તે કારમો વિરોધી હતો. ધર્મને ખાતર પ્રાણ લેવો નહિ પણ પ્રાણ દેવો, મારનારને સામું મારવું નહિ પણ સહન કરવું, શત્રુ ઉપર પણ પ્રેમ જ કરવો, એ તેના ઉપદેશનું રહસ્ય હતું.

તે કાળનાં ધાર્મિક પાખંડ અને ક્રિયાકાંડ સામે સ્વાભાવિક રીતે જ તેનો નિર્ભય ઉપદેશ ચાબખાની અસર કરતો અને તેના અનુયાયીઓની સંખ્યા દિનપ્રતિદિન વધ્યે જતી. યહુદી ધર્માચાર્યોએ આમાં પ્રાણસંકટ જોયું અને ફિતુરી તરીકે પકડી તે કાળના રોમન સત્તાધીશો પાસે તેને દેહાન્તદંડની શિક્ષા અપાવવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો. અહીંથી પ્રસ્તુત પ્રસંગનો આરંભ થાય છે.]

બે હજાર વર્ષ ઉપર

જયુડાની* જોડે મ્હારે વાત થઇ તે જ ઘડીથી મ્હારા મનમાં ચકલું પેઠું હતું. ધર્માચાર્ય વિષેની ખબર તો એના

* જયુડા ઈસ્કેરીઅટ કરીને એક જણ ઈશુના અનુયાયીઓમાં હતો. તે મૂળ પોતાના દેશને ધાર્મિક તેમજ રાજકીય ગુલામીમાંથી મુક્ત કરવાનો અભિલાષી હતો. પણ ઇશુની સર્વ પ્રવૃત્તિ પ્રેમ, ભ્રાતૃભાવ અને આપભોગ ઉપર મંડાએલી હતી તે જયુડાને રુચતી નહિ. આખરે ધન અને પદવીની લાલચે અત્યારે તે ઈશુના વિરોધીઓના પક્ષમાં ભળી ગયો હતો અને ઇશુને પકડાવી આપવા તૈયાર થયો હતો.

મ્હોંએથી નિકળી ગઇ, પણ તરત જ એની મુખમુદ્રા જે રીતે કાવરીબાવરી બની અને પોતે કશું ન જાણતો હોય એમ બતાવવાને તેણે જે લોચા વાળ્યા તે કેમે કર્યા મ્હારી નજર આગળથી ખસે નહિ. મ્હને અનિષ્ટની શંકા થઇ જ, અને મનને એમ તરંગોના ઘોડા ઘડવા ન દેતાં હું સીધો ધર્માચાર્યને ઘેર પહોંચ્યો.

મૂળ તો યહુદીઓનો ધર્માચાર્ય બુઢ્ઢો અન્નાસ, પણ એણે ધન અને રાજ્યતૃષ્ણાને લોભે અનેક પાપ કરેલાં અને રોમન સત્તાધીશોની સંમતિ વગર અનેક લોકોના પ્રાણ લીધેલા, તેથી રોમનોએ તેનું આચાર્યપદ ખૂંચવી લીધું. પણ અન્નાસ પૂરો ખટપટી હતો. એણે આથી ન હારતાં અનેક યુક્તિપ્રયુક્તિથી પોતાના જમાઈ કૈઆફને આચાર્યપદ અપાવ્યું. કૈઆફ તેટલો જ પાજી માણસ હતો અને એનું ધર્મઝનૂન વિકરાળ હતું. એ મ્હારા બાપનો મિત્ર હતો અને મ્હને ઓળખતો.

હું સીધો એની બેઠકમાં જઇ પહોંચ્યો. એણે મ્હને આવકાર આપી બેસાડયો. ‘ હું તમારી જોડે એકાન્તે કંઈ વાત કરવા આવ્યો છું ’ મ્હેં કહ્યું, અને એણે ચાકરોને બહાર જવા આજ્ઞા કરી.

કૈઆફ ઉંચો પડછંદ જેવો અને શરીરે સુકલકડી હતો. લોહીમાંસ હતાં જ નહિ કહીએ તો ચાલે. એનો ચહેરો એના ધર્મઝનૂન જેટલો જ વિકરાળ હતો. પાતળા હોઠ અને સીંચાણા જેવી એની આંખો એના કુટિલ નિશ્ચયી મનની સાક્ષી આપતાં હતાં.

કંઇક ત્રાસેલે અવાજે તે બોલ્યોઃ ‘ આવા વખતમાં જેરૂસલેમમાં તારા જેવાને શાં કામ અટકી રહ્યાં છે? તારે અહીં ન રહેવું જોઇએ. શહેરમાં બધી ધમાધમ છે.’

‘ હું એ વિષે જ કહેવા માગું છું ’ મ્હેં કહ્યું.

તેણે મુરબ્બીપણાનો રૂઆબ આણી કહ્યુંઃ ‘ મ્હેં સાંભળ્યું છે; તું આજકાલ બૂરી સોબતમાં પડયો છે એમ કહેવાય છે, અને એમાં તારૂં ભલું નથી એ હું તને કહી દઉં છું.’

‘ તમે ઇશુની સોબત વિષે કહો છો? અલબત્ત, એ મ્હારો પરમ મિત્ર છે.’ મ્હારૂં અન્તર વલોવાવા લાગ્યું.

‘ એમ હોય તો એ મિત્ર ભયંકર છે. તારા બાપની ખાતર હું તારી ઘણી ગમ ખાઉં, પણ મ્હારી ધીરજને હદબહાર તાવવી છોડી દેજે. તમ લોકોને આ નિતનવાં ટીખળ શાં? મ્હારૂં માનીને છાનોમાનો તારે ગામ ચાલ્યો જા અને આ ઈશુને એના કરમનાં ફળ માણવા દે. જુવાનીઆઓને માટે કેવો ભયંકર માણસ!’

મ્હારાથી હવે ન રહેવાયું. ‘ કોણ કહે છે કે એ ભયંકર માણસ છે?’ હું ઉંચે સાદે બોલી ઉઠયો.

‘ હું પોતે કહું છું. લોકોને એ બહેકાવી રહ્યો છે.’

‘ તમે કદિ એને મળ્યા છો? એના સમાગમમાં આવી એની જોડે વાત કરી છે?’

‘ મ્હેં એને કદિ જોયો નથી.’ એણે ગરમ થઈ કહ્યું.

‘ ત્યારે તમે કેમ જાણ્યું કે એ લોકોને બહેકાવે છે?’

‘ મ્હેં એના ધર્મરાજ્યની વાતો સેંકડો વેળા સાંભળી છે.’ મ્હને વાદમાં ઉતરતો જોઇ એ અસહ્ય હોય એમ તે

બરાડયો: ' લોકોને કાયદા તોડવા અને વ્યવસ્થા નામે જડથી ઉખાડી કહાડવા એ ઉશ્કેરી રહ્યો છે. એ નહોતો ત્યાં સુધી આટલા દિવસ લોકોમાં કશો ખળભળાટ નહોતો અને અજાઆખી શાન્તિ ભોગવતી હતી. એના ઉપદેશથી જ લોકોમાં અસન્તોષ ફેલાઇ ગયો. '

' ધર્મરાજ્યની વાત તો આપણાં જ શાસ્ત્રોમાં લખી છે. ' મ્હેં કહ્યું.

' ત્યારે એ પોતે શા સારૂ લોકોને કહે છે કે એનું ધર્મરાજ્ય રાજ્યકર્તાઓને ગમવાનું નથી ? શું અમે શાસ્ત્રો ને સ્મૃતિકારોને નથી વાંચતા ? ઇશુ તે વળી શું નવું શીખવવાનો હતો ? '

' તમે જાણો છો તે બધું તમે લોકોને ક્યાં શીખવો છો ? ' મ્હેં હિમ્મતથી કહ્યું.

' અજ્ઞ જનને શાસ્ત્ર કેમ શીખવાય ? અનધિકારી લોકો રાજ્યભાર કેમ ખેડી શકે ? ઈશુને રાજ્યકારોબાર ભાજી કે ટકે:ળ એનું શું ભાન ? એનું સાંભળીએ તો આપ્તને આરો જ ન રહે. રાજ્ય તો ડાહ્યા કરે અને ડહાપણ જેને નવરાશ હોય તેને મળે. જો દરેક જણ ખેતી કરવા અને પરસેવો ઉતારવા જ બેસે તો નવરાશ કોને રહે

જાણે બાળકને સમજાવતો હોય એમ એ મ્હારી જોડે બોલતો હતો.

' પણ બીજાઓ ઉપર રાજ્ય ચલાવવાથી શું ડહાપણ ઉલટું નાશ પામતું નથી ? ' મ્હેં પૂછ્યું.

તે મ્હારી સામું જોઈ રહ્યો અને મ્હને પાગલ ગણતો હોય તેમ બોલ્યો: 'આવું જ ભૂસું ઇશુ તમારાં બધાનાં ભેજાંમાં ભરે છે ને?'

મ્હેં જવાબ આપ્યો: 'ઈશુ તો કહે છે કે જ્ઞાનીની અજ્ઞાનીને શીખવવાની ફરજ છે અને સમરથની દુર્બળને મદદ કરવાની.'

કૈઆફ ઘડીભર મૌન રહ્યો, પછી અકળાઇને બોલ્યો: 'આવું ધર્મરાજ્ય ત્રણ દહાડાયે ટકે?' જરા અટક્યો ને વળી બોલ્યો:

'આ માણસને મનુષ્યસ્વભાવનું ભાન જ નથી. લોભ, અદેખાઇ, દ્વેષ, અસૂયા મનુષ્યસ્વભાવ છે. પ્રજા જો ઇશુનો ઉપદેશ ગ્રહણ કરે તો મનમા આવે તે કરનારને લગામમાં રાખે કોણ અને લોકોને બચાવે કોણ? અને રાજ્યકારોબાર જ એ સ્થિતિમાં કઇ રીતે ચાલે? અને એવા ધર્મરાજ્યમાં કોઇ તણખલું તોડીને બે કરવાની તસ્દી જ શું કરવા લે? ખેતી શી ને વાત શી? અરે નાદાન! રાજદંડ વગર તે કદિ રાજ્ય ચાલતાં હશે ને સુલેહશાન્તિ જળવાતી હશે?'

કૈઆફ આ બધું દુનિયાનું ડહાપણ એવી તો હેયાધારણથી મ્હને પઢાવી રહ્યો હતો કે હું દબાઈ જ ગયો, અને ક્ષણવાર એ જ આ દુનિયાનો પરમ સતસિદ્ધાંત હોય એમ મ્હને થઇ આવ્યું. પણ, બીજી જ ક્ષણે ઇશુની પ્રેમ અને કરુણા વરસતી આંખો મ્હને સાંભરી આવી અને હું બોલી ઉઠ્યો:

'ઇશુનો ઉપદેશ તો એ છે કે પ્રેમની શક્તિ ડરના કરતાં મ્હોટી છે.'

કૈઆફ ખંચાયો. મર્મભેદી તીર વાગ્યું હોય એમ તે મારી ઉપર આવ્યો અને ઘુરક્યોઃ ' આ માણસે તને પાગલ કરી મૂક્યો છે. એ છે તેવો તને એ દેખાતો જ નથી. પણ સાંભળ, એને તો જૂનું બધું જડથી ઉખાડી મૂકવું છે. આ નવા જામા જૂના કાઠાને કેમ કરી બેસવાના? કારણ એને એના પોતા શિવાય બીજા કોઇની સત્તા જ ચાલવા દેવી નથી. ધરમૂળથી રાજપલટો.'

' એ તો પ્રજાનો અંતરપલટો માગે છે. માણસોનાં અંતઃકરણમાં જ નવી વસ્તુ સ્થાપવા માગે છે. એ વસ્તુ પ્રેમ.'

કૈઆફે હોઠ ભાસ્યા. ' એ બધું બંડ છે, નર્યું બંડ છે અને જમાત એની ખબર લેશે.'

હું ગભરાયો અને વચ્ચે બોલ્યોઃ 'લોકો એના ઉપદેશને અવળા અર્થમાં લે છે. તમારી આગળ પણ એવા જ અવળા અહેવાલો રજૂ થયા છે. મેં ઈશુને પ્રેમ અને શાન્તિ શિવાય બીજા કશાનો જ ઉપદેશ આપતો કદિ પણ સાંભળ્યો નથી.'

' મ્હને ખરૂં ખોટું સમજવાની ને પારખી જોવાની અક્કલ નથી શું?' તિરસ્કારપૂર્વક તે મ્હારી પર ધસી આવ્યો. ' આ મ્હોટો મ્હને ધર્માચાર્યને શીખવવા આવ્યો છે!'

હું ઉકળી ઉઠયો પણ મ્હેં મ્હારા ગુસ્સાને દાબ્યો. ઈશુને વિષે હું ગભરાઇ ઉઠયો હતો અને એ વરૂ આગળ બકરી બની હું બોલ્યોઃ

' ઈશુ મ્હારો મિત્ર છે અને હું એને મ્હારા જીગરથી ચાહું છું. મ્હારી ખાતર પણ તમે એની ઉપર દયા નહિ કરો?'

એ બોલ્યો નહિ. માત્ર એની વિકરાળ નજરને મ્હારી નજર મળી અને મ્હેં જોયું કે મ્હારો પ્રયત્ન બધો થૂંક વલોવવા સમાન હતો. દયા જોડે એને ઓળખાણુ નહોતું. વાજાના બે નિર્જીવ તાર વચ્ચે ઝણુકાર હોય, પણુ એના અંતરમાં કશાનો પણુ પડઘો પડે તેમ ન હતું. જીવતા માણુસનું માંસ લાલચોળ સાણુસે તોડાતું એ નજરે જુએ, પણુ એનું રૂંવાડું સરખું ખડું થાય એમ નહોતું. આ નિષ્ઠુરતાની એને કશી જ શરમ નહોતી, કારણુ એ તદ્દન જડ હતો. આ આપઅંધાપાના ખડક ઉપર હું કશો લીસોટો પાડી શક્યો નહિ. નર્યાં હાથનાં આંગળાંવડે ઝીઅનના કિલ્લાને પાયામાંથી ઉખેડવા મથવા સમાન એ હતું.

છતાં ઉઠતા પહેલાં એક છેલ્લો પ્રયત્ન કર્યા વિના મ્હારાથી ન રહેવાયું અને હું બોલ્યોઃ

‘ તમે મ્હને ચેતવ્યો છે, પણુ હુંયે તમને ચેતવવા ઇચ્છું છું. ઇશુને કચડી નાખવો રમત નથી એ યાદ રાખજો. લોકો એને કેટલો ચાહે છે એની તમને ભાળ નથી. એના અનુયાયીઓ ગણ્યા ગણાય એમ નથી.’

કૈઆફ મ્હારી સામું જોઇ રહ્યો અને બોલ્યોઃ ‘ એના બધા અનુયાયીઓ એને ચાહે જ છે એવું નથી.’

હું ઉઠયો પણુ કૈઆફનું છેલ્લું વાકય મ્હારા મન પર ચોંટી બેઠું. મ્હારા અંતરમાં એકાએક અજવાળું પડયું. જ્યુડાએ વિશ્વાસઘાત કર્યો છે એ વિષે મ્હારા મનમાં શંકા ન રહી. એ છેલ્લું વાક્ય ઉચ્ચાર્યું ત્યારનું કૈઆફની નજરમાં જ ચોખ્ખું હતું કે એની અને જ્યુડાની વચ્ચે કંઇ

ને કંઇ સંતલસ થયો હતો. કૈઆફનું ઘર છોડતાંની સાથે હું નિકોદમને ઘેર ડયો.

આરીમેથાનો યૂસફ પણ ત્યાં જ હતો. બન્ને આગળ મ્હેં મ્હારૂં અન્તર ઠાલવ્યું. સ ચિન્તામાં પડયા. અન્તે નિકોદમ બોલ્યો:

'જ્યુડાએ સંતલસ કર્યો હશે, પણ મ્હને નથી લાગતું કે આજ ને આજ કંઇ થઇ શકે. જમાત એમ તાબડતોબ કાંઇ કરી શકે નહિ; અને પેસોવરનો ઓચ્છવ તો છેક આવી લાગ્યો છે. છતાં કૈઆફ એને આજે જ રાત્રે પકડે અને જમાત પાસે કાલે ને કાલે સજા કરાવે તોપણ એને મારી નાખવાને વખત રહે તેવું નથી. સજા કરતાં પણ એક દિવસ તો જાય જ, અને ત્યાં તો પેસોવર શરૂ થઇ જાય છે. ઓચ્છવના દિવસોમાં સજા નિષિદ્ધ છે. હા, ઓચ્છવ વીત્યા બાદ એ લોક એને જરૂર પકડશે. એટલે હાલ તો આપણે ઇશુને અહીંથી ખસેડી દઇએ એટલું જ.'

બસ, એ પ્રમાણે જ આખરનો નિશ્ચય થયો. નિકોદમ પહાડની તળેટીએ જૉનને ઘેર ઇશુની ખબર કહાડે, યૂસફ વાહનનો જોગ કરી દરવાજા બહાર બેથની આગળ તૈયાર રહે અને મ્હારે જ્યુડાના કહેવા ઉપરથી ઓલીવના પહાડ પર ગાસીમાના ઉપવનમાં કદાચ ઇશુ હોય એ અટકળે ત્યાં એની શોધ કરી એને ચેતવવો અને બેથની આગળ તેડી લાવવો, આવો ઠરાવ થયો અને અમે સૌ પોતપોતાને કામે નિકળી પડયા.

૨-એ-૨

ઝાશાની ખીણુ એટલી બધી ઉંડી અને સીધી છે કે માણુસ બન્ને હાથના ટેકા દઇને પણુ બહુ મુશ્કેલીથી ચડી ઉતરી શકે. તેની પાછળ એક ટૂંકી પગડંડી છે. તે રસ્તે ઓલુના પહાડ પરથી કેદરાંના ઝરણુ પાસે ઉતરાય છે. જ્યારે મ્હેં એ ઝરણું ઓળંગીને ઓલુની ઝાડીમાં થઇ પહાડ પર ચડવા માંડયું ત્યારે સૂર્ય આથમી રહ્યો હતો અને ગાસીમાના

ઉપવનમાં નીરવ શાન્તિ પથરાઇ રહી હતી. કોઇ દષ્ટિએ પડતું ન હતું. બહુ આતુરતા છતાં હું સ્હેજ ધીમો પડ્યો અને મને ચડેલો શ્વાસ જરા નીચે બેઠો. અહીંની શાન્તિમાં શહેરના ઘોંઘાટ અને અત્યાચારો સ્વપ્નવત્ થઇ ગયા. ઇશ્વર પણ આવા સ્થળમાં બે ઘડી વિચરવા મન કરે !

પહાડની ટોચ નજીક આવતાં ઝાડી આછી થઇ ગઇ અને પર્વતના વળાકારના ઘાટના ભીંત જેવા ઉભા કાળા ખડકો દેખાવા લાગ્યા. હું હવે પહાડની પહોળી પીઠ ઉપર આવી પહોંચ્યો. આથમતા સૂર્યનાં લાંબાં કિરણો ચોતરફ પથરાઇ રહ્યાં હતાં. પૂર્વ દિશાએ વિદરાંના ભૂખરા બિહામણા ટેકરાઓની પેલીપાર મોઆબનાં શિખરો ભગવા રંગથી રંગાયાં હતાં અને દૂર દૂર કાળા સમુદ્રનો પ્રકાશમાન આસમાની પટ શ્યામ બનતો જતો હતો. પશ્ચિમમાં લાલ સંધ્યાએ જેરૂસલેમના મિનારાઓને ઘેરા ગુલાબી બનાવી દીધા હતા અને ગઢની બહારના ભાગમાં જાણે કે જ્યાં ત્યાં અગ્નિ ચેતવ્યો હોય તેમ આસપાસની સપાટ શિલાઓ અને ખડકોમાં સંધ્યાની લાલી છવાઈ રહી હતી. આ સંધ્યાના ભવ્ય તેજઃપુંજમાં જેરૂસલેમ એટલું નજીક લાગતું હતું કે જાણે અહીંથી પત્થર ફેંકીએ તો જરૂર જેરૂસલેમના મુખ્ય મન્દિરના ચોકમાં જઇને પડે. આમ છતાં ત્યાંના કોલાહલનો તો આટલી ઉંચાઇએ અવાજ સરખો પણ આવતો નહોતો. આ સ્થાન તદ્દન સૂકું અને ઉજડ હતું અને છતાંયે કોઇ અદ્‌ભુત સૌન્દર્યથી ભરેલું લાગતું હતું.

ઘડીભર હું જે કામે નિકળ્યો હતો તે ભુલી ગયો અને આસપાસની ભવ્યતામાં લીન થઈ ગયો. એટલામાં મ્હારા

ખભા ઉપર કોઇનો હાથ પડયો. પાછળ ફરીને જોઉં છું તો તો ઇશુ.

મ્હારો આનંદ વાદળાની પેરે સરકી ગયો અને શોકસાગર ઉલટયો. તે પોતે તો સામાન્ય જગતથી નિરાળો જાણે કોઇ બીજી જ દુનિયાનો માણસ હોય તેવો દેખાતો હતો. મ્હને બહુ દિલગીર જોઇ તેણે મને સોડમાં લીધો, અને મ્હારા ખભા ઉપર હાથ ટેકવીને મ્હારા કુશળસમાચાર પૂછયા. હું કાંઇ જવાબ આપી ન શકયો. તેને માથે જે જોખમ ઝઝૂમતું હતું તે જ મ્હારી આંખ સામે તરી રહ્યું હતું અને હું દુઃખથી દબાઇ ગયો.

'ઇશુ!' મ્હેં કાંપતા સ્વરે કહ્યું, 'હું તને ચેતવવા આવ્યો છું. હું કૈઆફને મળીને આવું છું અને તારે અહીંથી તાબડતોબ નાસી છૂટવાની જરૂર છે.'

તે આછું હસ્યો ને બોલ્યોઃ 'ક્યાં નાસી છૂટું? ઇશ્વરની ઇચ્છાથી માણસ કદિ છૂટી શકે ખરો? નાસીને ક્યાં સ્વર્ગમાં જતો રહું? ત્યાં તેનું જ રાજ્ય છે; નરકમાં સંતાઉં તો ત્યાં પણ તે નથી શું?'

'પણ તું અહીં રહીશ તો એ લોક તારો જીવ લીધા વગર રહેશે નહિ.' મ્હેં ગભરાઇને કહ્યું.

'મરણવિષયમાં પણ ઇશ્વર જ આપણો ભાગ્યનિયામક છે.' તેણે જવાબ આપ્યો. 'મ્હને આવી સ્થિતિમાં મૂકવામાં તેનો કંઇ ને કંઇ અગમ્ય ઉદ્દેશ હશે! તેણે મ્હને જે પ્રેરણા આપી તે સંદેશ મ્હેં જગતને સંભળાવ્યો છે. જો આથી મ્હારા દેહનો અન્ત આવે તો તે મ્હને મંજૂર છે. ઇશ્વરને આધીન રહેવામાં જ વિશ્વનું અનન્ત કલ્યાણ સમાયલું છે.'

હું તેને ખૂબ ચાહતો હતો. મ્હને લાગ્યું કે મ્હારા અને તેના આત્મા વચ્ચે રહેલ અન્તરૂપટ આજ અચાનક ખસી ગયો. તેનો વિનાશ નજીક છે એ વિચારે મ્હને એટલો બધો ઘેરી લીધો કે મ્હારી આંખમાંથી અશ્રુધારા વહેવા માંડી.

'પણ આમાંથી છૂટવાનો શું એકે રસ્તો નથી ?' હું બોલી ઉઠ્યો.

'ઇશ્વરની કોઇ પણ બક્ષીસને આપણાથી ઠેલી શકાય નહિ. તે મરણ આપે તો તે પણ મ્હારે તેટલી જ પ્રસન્નતાથી સ્વીકારવું જોઇએ.' થોડીવાર તે બોલ્યો નહિ. તેના અન્તરમાં કાંઈ વલોવાતું હતું:

'મ્હેં સર્વે માણસોને પ્રમાદમદિરાથી ચકચૂર જોયા; કોઇને તરસ્યું ન દીઠું. મ્હેં મ્હારો આત્મા ખાલી કર્યો, પણ કોઇને તેની કશી પરવા નથી. અરે લોકો !'

તેના મ્હોડા ઉપરથી પરસેવાનાં ટીપાં ટપકવા લાગ્યાં અને તેણે પોતાની બ્હાંયથી મોઢું લૂછી નાખ્યું :

'મ્હેં લોકોને જીવનધર્મ સમજાવ્યો, પણ તેઓને પ્રેમ કરવો નથી ગમતો; એકબીજાનો દ્વેષ કરવામાં જ તેમનો આનંદ છે. તેઓના ઉપર જે દુઃખવાદળો વરસવાના છે તેમાંથી હું તેઓને શી રીતે બચાવું ? પોતે શું કરી રહ્યા છે તેનું તેમને ભાન નથી. અત્યારે તો તેઓ ઇશ્વરનો ઇન્કાર જ કરી રહ્યા છે.'

તે બે ડગલાં આગળ ચાલ્યો અને વિદરાં ઉપર નજર ફેરવતો એક શિલા ઉપર હાથ ટેકવીને ઉભો. કાળા સમુદ્રનો નીલ વર્ણ હવે તદ્દન શ્યામ થઇ ગયો હતો અને ભૂખરાં

વાદળો મોઆબનાં શિખરો પર જ્યાં ત્યાં આળોટતાં હતાં. સંધ્યાની લાલી હજુ જેરૂસલેમ ઉપર ટકી રહી હતી. જોતજોતામાં તે પણ જતી રહી અને અમારી આસપાસ અંધકાર વ્યાપી રહ્યો.

ઇશુ મૌનપણે સંધ્યાને આમ ઓસરી જતી નિહાળી રહ્યો. હું પણ તેના બોલવાની વાટ જોતો તેની પાછળ શાન્તિથી ઉભો. જ્યારે તેણે ફરી બોલવા માડયું ત્યારે મ્હને માલમ પડયું કે તે મ્હારાથી જરા દૂર હતો.

'આજે હું બળવાખોરની પંક્તિમાં છું, પણ દુનિયા સદાને માટે સાચું ખોટું પારખનાર વિનાની રહેવાની નથી. જ્યારે દુનિયા મ્હારા સદેશાનું રહસ્ય ઓળખશે ત્યારે પોતાના કૃત્યને સમજશે અને પશ્ચાત્તાપપૂર્વક ઇશ્વરી રાજ્ય સ્થાપવા એકત્ર થશે. દ્વેષનો દિગ્વિજય લાંબો કાળ ટકી શકતો નથી. તે શક્તિહીન છે. પોતાના વિજયમાં તે બીજા કોઇને મેળવી શકતો નથી. પણ પ્રેમ ઇશ્વરી સંપત્ હોઇ બળવાન છે અને ગમે તેટલાં કષ્ટ સહન કરવાને શક્તિમાન છે. હું હારૂં છું, પણ મારી પછીના જરૂર જીતશે; કારણ કે ઇશ્વર સદા જાગ્રત છે.'

એક કાબરચીતરૂં ઘુવડ ધીચ ઝાડીમાંથી નિકળી પાસેની ખીણમાં શિકાર શોધતું ઉડી ગયું. ઇશુ તેને ઉડતું જોઇ રહ્યો. પછી તે બોલ્યો:

'મરણ ખરેખર વિકટ છે; પણ આખી સૃષ્ટિ મરણાધીન છે. મ્હેં અનેકને મરતા જોયા છે હવે મ્હારો વારો આવ્યો છે. આ માર્ગે દરેક પ્રાણીને આખરે જવાનું જ છે. તું

ચોભ, હું એકાન્તમાં ઇશ્વરપ્રાર્થના કરવા જાઉં છું. મનુષ્યનો શાન્તિદાતા ઇશ્વર છે. તેની પ્રાર્થના કદિ અફળ જતી નથી.'

અને એકાન્તમાં પ્રાર્થના કરવા તે મ્હને છોડીને ખુલ્લા મેદાનમાં થઇ ઓાલુની ઝાડીમાં અદૃશ્ય થઇ ગયો.

સમર્પણ

રાત્રિ પડી ગઇ હતી. હું આસપાસના અવાજો સાંભળતો પર્વતશિલાની ઓથે જ બેસી રહ્યો. મેદાનની આસપાસ વિચિત્રવર્ણાં ઘૂવડો આમતેમ ઉડી રહ્યાં હતાં અને તારાઓ એક પછી એક દૃષ્ટિગોચર થવા માંડયા હતા. આકાશ તારાઓના ઝગઝગાટથી શોભી રહ્યું હતું.

હું ઉંઘી જ ગયો હોઈશ, કારણ કે અચાનક હું ચમક્યો અને ઉભો થઈ ગયો. મ્હને લાગ્યું કે વખત બહુ વહી ગયો હતો અને હવે જરૂર કાંઇ નવાજૂની બનશે.

ધુંવડો જતાં રહ્યાં હતાં અને સર્વત્ર શાન્તિ વ્યાપી રહી હતી. દૂર દૂર ખીણની પેલીપાર મુખ્ય મંદિરનો કિલ્લો દેખાતો હતો ત્યાં નજર જતાં સળગતી મશાલોને મેં આમથી તેમ હાલતી જોઇ. મશાલો ઘડીવાર દેખાઇ અને ઘડીમાં અદૃશ્ય થઇ અને પાછી કિલ્લાની ભીંત પાછળ દેખાઇ. થોડી વારમાં લોકો દરવાજા બહાર નિકળતા દેખાયા.

મ્હારી પાછળ ખખડાટ સંભળાયો અને પાછો ફરી જોઉં છું તો અંધારામાં લાંબો દેખાતો ઇશુ મ્હેં મ્હારી સમીપ દીઠો.

'જો!' તેણે કહ્યું, 'તેઓ મ્હને પકડવા આવે છે. ચાલો આપણે જઇએ.' અને પછી 'આ આપણો છેલ્લો મેળાપ છે' એમ કહી તેણે મને હૈયાસરસો ચાંપ્યો અને પર્વત ઉપરથી ઉતરવા માંડયું. હુ ગભરાયેલો તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યો.

પહાડની તળેટી આગળના એક બગીચામાં પીટર, જેમ્સ અને જૉન ઉંઘતા હતા. ઇશુ તેમને જોઇ રહ્યો:

'હું બહુ ઇચ્છું છું કે તમે આરામપૂર્વક ઉંધ્યાં જ કરો. પણ સમય ભરાઇ ગયો છે, અને જયુડા તદ્દન નજીકમાં છે.'

અને તેણે તેમને ઉઠાડયા.

ઉંડી ખીણમાંથી હથિયારબંધ આદમીઓનો અવાજ આવવા માંડયો અને ટદરાંના ઝરણ આગળના નીચાણમાં

દીવાઓ ઘડીક ઢંકાઇ ગયા. ઇશુ સાંકડી કેડી ઉપર થઇને ઉતરવા લાગ્યો અને અમે તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યા. ઓલુની ઝાડી આછી થઇ જાય છે ત્યાં તે થોભ્યો અને અમે તેની આસપાસ વીંટળાઇને ઉભા.

ઘડીમાં સામે આવતા માણસોને પગથિયાં બતાવવા ઉંચી ધરેલી મશાલો ફરીથી દેખાઇ. મશાલોના અજવાળામાં સૌથી આગળ ચાલનાર સ્પષ્ટ ઓળખાતો હતો. તે મુખ્ય મંદિરોનો કોઇ ધર્માધિકારી હોય એમ લાગતું હતું. તેની પાછળ જ જ્યુડા ઇસ્કેરીઅટ હતો.

અમે તેની રાહ જોતા શાન્તિથી ઉભા હતા એ જોઇને તે અધિકારી જરાક વિસ્મયપૂર્વક થંભ્યો અને પછી જેમ્સ તરફ આવવા લાગ્યો; પણ જ્યુડા તેના કાનમાં ગણગણ્યો: 'નહિ, તેને નહિ' અને પોતે જ ઇશુની આગળ આવ્યો અને ભેટવા માગતો હોય એમ ઇશુનો હાથ પકડયો. ઇશુએ પોતાનો હાથ તેના હાથ ઉપર મૂક્યો અને તેની સામે એકીટશે જોઇ રહ્યો. પછી જરાક નીચા વળી તેણે જ્યુડાને ચુંબન લીધું.

'ભાઇ,' તેણે કહ્યું, 'તું જે કામ માટે આવ્યો છે તે ખુશીથી કર.'

આટલું થતામાં તો ધર્માધિકારીના લોકોનું ટોળું તેમને વીંટી વળ્યું અને તેમણે ઇશુનો કબજો લઇ તેને મજબૂત પકડયો. આ જોઇ પીટરની આંખ ફરી અને મ્હોટી તલવાર કહાડી નિમેષ માત્રમાં ટોળા વચ્ચે માર્ગ કરી તે સામે આવી ઉભો. ઇશુનું મ્હોં લેવાઇ ગયું. બળ કરીને તેણે કહ્યું:

'પીટર, તલવાર મ્યાન કર. મ્હેં તને નથી કહ્યું કે જે તલવારનો આશ્રય લેશે તે તલવારથી જ મરશે?'

પીટર ઝંખવાણો પડચો અને સ્તબ્ધ થઇ ગયો. ઇશુએ ધર્માધિકારી તરફ વળીને કહ્યું:

'કોઈ ચોરલૂંટારાને પકડવા હોય તેમ આ બધું ધાડું લઇને શા સારૂ આવ્યા છો? અને આ તલવારો શી? આ ભાલાં શાં? શું હું મુખ્ય મંદિરમાં રોજ ખુલ્લી રીતે ઉપદેશ કરતો નથી? ત્યાં આટલા દિવસ મને કાં ન પકડયો?'

કોઇ કશો જવાબ આપી શક્યું નહિ. ઇશુ પણ કશું વધારે ન બોલતાં તેઓ સાથે પર્વત ઉપરથી નીચે ઉતરવા લાગ્યો. હું તથા પીટર ઈશુની પાછળ પાછળ ચાલ્યા. માત્ર જ્યુડા ઓલુની તળેટીના બગીચામાં પાછળ રહી ગયો.

રાતોરાત

ઇશુને લઇને લોકો ઝીઅનના કિલ્લામાં ધર્માચાર્યના મહેલ આગળ આવ્યા ત્યારે મધરાત વીતી ગઇ હતી. અને ઇશુને અન્નાસની આગળ રજૂ કરવો કે કૈઆફ આગળ એ વાતની પણ લોકોમાં મૂંઝવણ ઉભી થઇ; કારણ ધર્માચાર્ય-પદનો ફેરફાર ધરમેળે થયો હોવાથી લોકોમાં હજુ તેની પૂરતી

જાણ થઈ નહોતી. અંતે લોકો મહેલમાં અન્નાસ રહેતો હતો તે બાજુએ ઇશુને લઈ ગયા. દરવાન સ્ત્રીએ કહ્યું: 'મોટા આચાર્ય નિદ્રાવશ છે.'

ધર્માધિકારી ટોળાને મોખરે હતો. તેણે જવાબ આપ્યો: 'આ માણસને તાબડતોબ હાજર કરવાનો ધર્માચાર્યનો હુકમ છે.'

મહેલમાંનો એક માણસ અન્નાસને જગાડવા અંદર ગયો. થોડીવારે તે પાછો આવ્યો અને આરોપીને લઇ અંદર જવા પેલા અધિકારીને કહ્યું. દરવાન બેલા મને ઓળખતી. તેનો લાભ લઇ હું પણ પીટર સાથે અંદર ઘુસ્યો.

અન્નાસ અંદરના ઓરડામાં બેઠો હતો. તેનું વૃદ્ધ શરીર અવસ્થાને લીધે કમ્મરમાથી વળી ગયું હતું અને તેનાં કૃશ હાથમ્હોં ઉપર કરચલીઓ વળી હતી. તેનો અવાજ અસ્થિર અને બોખરો હતો. ઇશુને પકડી લાવનારાઓને તેણે કેટલાક પ્રાસ્તાવિક સવાલો પૂછ્યા. પછી ઈશુ તરફ વળ્યો:

'તારે શું કહેવું છે? તારા ઉપર કાયદાનો ભંગ કર્યાનો આરોપ છે. તારી પાસે કશો બચાવ છે?'

ઇશુએ વૃદ્ધ અન્નાસ સામી નજર માંડી અને બોલ્યો: 'ઘરને ખૂણે આમ મધરાતે માણસ ઉપર કામ ચલાવવાનું તમારા કાયદામાં છે શું? મારી વિરુદ્ધ સાક્ષી આપનારા ક્યાં છે?'

અન્નાસ મૂંઝાયો. લોકો પણ ઈશુની વાત સાચી હતી એ તુરત મનથી સમજી ગયા અને એકબીજા સામું જોવા લાગ્યા. યહુદીઓના કાયદા મુજબ મોતની સજા થાય એવા

આરોપની તપાસ દિવસે ખુલ્લી રીતે અને જમાતના પંચ સમક્ષ થવી જોઇએ અને આરોપ મૂકનાર પક્ષ તરફના બધા સાક્ષીપૂરાવા રજૂ થવા જોઇએ એવો નિયમ હતો.

આખરે અન્નાસ બોલ્યોઃ 'આ કેસ મારી આગળ શું કરવા લાવ્યા? આને મૂળથી જ કૈઆફ આગળ લઇ જઇને રજૂ કરવો જોઇતો હતો. કૈઆફના હાથમાંનું આ કામ છે.'

એના સાદમાં અનિશ્ચિતતા સ્પષ્ટ હતી અને પોતાની મુશ્કેલીમાંથી રસ્તો જડતાં અંતે તે ચોક્કસ સ્વરે બોલ્યોઃ 'એ જ બરોબર છે. કૈઆફ આગળ જ એને લઇ જાઓ.' અને લોકો ઇશુને લઇને પાછા ફરતા હતા એટલામાં તેણે ઉમેર્યું:

'રાતનો વખત છે; એને બાંધીને લઇ જાઓ તો ઠીક. અહીંયાં જ બાંધો અને પછી લઇ જાઓ.'

એક જણ દોરડું લઇ આવ્યો અને માણસોએ ઇશુને બાંધ્યો. પછી અન્નાસને નમન કરીને લોકો મહેલની બીજી બાજુએ કૈઆફના વિશાળ હૉલમાં ઇશુને લઇ ગયા. આ હૉલમાં જ અનેક વેળા જમાતનું પંચ ભેગું થતું. અમે જરાવાર ખોટી થયા હઇશું એટલામાં કૈઆફ દાખલ થયો અને પોતાના ન્યાયાસન પર બેઠક લઇ ગુનેહગારને રજૂ કરવા હુકમ કીધો. તેના ચહેરા ઉપર નિશ્ચય હતો, તેની આંખો શિકાર શોધતી હોય તેમ તરવરતી હતી અને તેના હોઠમાં નિષ્ઠુરતા અને દૃઢતા ભરી હતી.

લોકો ઝટ ઈશુને આગળ લાવ્યા. દોરડાના બંધનથી ખેંચાઈને તેનાં વસ્ત્રો અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગયાં હતાં અને તેની મુદ્રા ત્રાસેલી હતી. કૈઆફે તેના પર પોતાની બાજ જેવી આંખો ફેરવી માથાથી પગ સુધી તેને નિહાળ્યો. પછી બોલ્યો:

'**નાજરથનો** ઇશુ તું જ કે?'

ઇશુએ જવાબ આપ્યો: 'હું જ.'

'તું મોટો દેવાંશી હોવાનો દાવો કરે છે, પોતાને પેગંબર કહેવડાવે છે અને ઇશ્વર તરફથી સંદેશ લાવ્યાની બડી બડી વાતો કરે છે ખરૂં ને? અને તું એકલો કેમ? તારા સાથીઓ બધા કયાં ગયા?'

ઇશુ મૌન રહ્યો. તેની આંખો ગ્લાનિ વરસતી ગંભીર-પણે કૈઆફ ઉપર ઠરી રહી. પણ તેના મૌનથી કૈઆફ સળગી ઉઠયો:

'તેં જે ગંભીર ગુન્હો કર્યો છે તેને સારૂ તને મોતની સજા થઇ શકે એનું તને ભાન છે? અહીં આ બાબતમાં તારો જવાબ માગવામાં આવે છે ત્યારે તું ઉત્તર આપવા ઇન્કાર કરે છે શું?'

ઇશુએ બોલવા માંડયું. તેના પ્રત્યેક બોલમાં નરમાશ હતી:

'મ્હેં કદિ ખાનગીમાં ઉપદેશ કર્યો નથી. ખુલ્લી રીતે અને છડેચોક દુનિયાને મારે જે કંઇ કહેવાનું હતું તે મ્હેં કહ્યું છે. જ્યાં યહુદીઓ દરરોજ એકઠા થાય છે તેવી જાહેર જગ્યાઓમાં, આખ્યાનમંદિરોમાં અને મુખ્ય મંદિરના ચોગાનમાં જ હું હમેશાં ઉપદેશ દેતો આવ્યો છું.'

'પણ તેં પેગંબરપણાની અને ઇશ્વરના સંદેશાની વાતો કરીને યહુદી ધર્મની નિંદા કરી છે કે નહિ?'

ઇશુના અવાજમાં કંઇક કડકાઇ આવી અને તેણે જવાબ દીધો:

'એ મને શું કરવા પૂછો છો? જેમણે મને ઉપદેશ દેતાં સાભળ્યો છે તેમને પૂછો. હું શેનો ઉપદેશ કરૂં છું એ તેઓ જાણે છે.'

કૈઆફના મ્હોં પર ક્રોધાગ્નિ ભભૂકી ઉઠયો. તે પોતાના આસન ઉપર અરધો ઉભો થઇ ગયો. આ જોઇ પાસે ઉભેલા એક અધિકારીએ ઇશુના મ્હોં પર જોરથી એક લપડાક લગાવી દીધી:

'ધર્માચાર્યજી સામે બેઅદબી બતાવીને બોલે છે?'

ઇશુના મ્હોડા પર લોહીના ટશીઆ ફુટયા અને ધીરે-ધીરે લોહી નીચે ટપકવા લાગ્યું. તેના હાથ બાંધેલા હતા તેથી તેનાથી મોઢું લૂછી શકાયું નહિ. છતાં સ્હેજ પણ ક્રોધ કર્યાં સિવાય તેણે ઉત્તર આપ્યો:

'જો મ્હેં અસત્યનો ઉપદેશ આપ્યો હોય તો જમાતના પંચ સમક્ષ ખુલ્લી રીતે કામ ચલાવો અને સાક્ષીઓ રજૂ કરો. આ મારી માગણી વ્યાજબી હોય તો આમ બળ વાપરવામાં શું હાંસલ છે?'

કૈઆફ ક્રોધથી રાતોપીળો થઈ ગયો. પણ ઇશુની માગણી સામાન્યમાં સામાન્ય હતી. તેમાંથી છૂટવાનો એક

માર્ગ તે શોધી શક્યો નહિ, તેથી લોકો તરફ વળી કડકાઇથી તે બોલ્યો :

'હમણાં આને બહાર લઇ જાઓ અને તેની બરાબર ચોકી કરો. એ ધરાય એટલા સાક્ષીઓ શોધી લાવવામાં આવશે ને જમાતપંચ પણ બોલાવવામાં આવશે.'

ઈન્કાર

માણસો ઇશુને ચોકમાં લઇ ગયા અને પહેલાં બેસાડ્યો હતો તે જગ્યાએ તેને બેસાડ્યો. થોડી જ વારે કૈઆફના માણસોને અમે સાક્ષીઓ શોધવા જતા જોયા. રાત ગળતી જતી હતી. ઇશુને પકડીને બેઠેલા લોકોએ ટાઢ ઉડાડવા તાપણું કર્યું અને આપસમાં ટેલટપ્પાં શરૂ કર્યાં.

ઇશુ શાંતિથી બેસી રહ્યો હતો અને તેનું ધવલ મુખારવિંદ લોહીથી ખરડાએલું તાપણાના પ્રકાશમાં ચમકતું હતું.

ચોકના દૂરના ખૂણામાં તાપણાને વીંટીને બેઠેલા લોકોના ઓળામાં મ્હેં એક જણને બેઠેલો જોયો. મ્હારા મનમાં કંઇક આવ્યું અને હું ધીમે રહીને ખસી ગયો અને ત્યાં ગયો. મ્હેં એને તરત જ ઓળખ્યો. એ નિકોદેમ હતો. મ્હારો હાથ પકડી એણે મ્હને પોતાની લગોલગ બેસાડયો. એનું હૃદય અસ્થિર થયું હતું અને તે ચિન્તામાં ડૂબી ગયો હતો.

'ચોમેરની કમબખ્તી છે.' તેણે બહુ જ ધીમે ધીમે બોલવા માંડયું, 'ઘરના જ લોક બધા ભેગા થઇને એના પ્રાણ લેશે. પોતે મ્હોટી ધર્મસેવા જ કરી રહ્યા છે એમ પ્રામાણિકપણે માનતા હોય ત્યાં બીજા એમને શું સમજાવી શકે ? આ કારભારીઓ સાચે જ એમ માનનારા છે કે જાણે પોતે ઇશ્વરનો જ આદેશ ઉઠાવી રહ્યા છે ! તેઓ પ્રામાણિકપણે માને છે કે ઇશુના ઉપદેશને પરિણામે ગૅલીલિઆમાં તોફાન જાગ્યા વગર રહેનાર નથી. ગૅલીલિઆના લોક હમેશ તોફાન કરતા આવ્યા છે. અત્યારે પણ એવો જ લાભ લઇ તેઓ રોમનોની ઝૂંસરી ફગાવી દેવા પ્રયત્ન કરે અને જો એવો બળવો વગેરે કશું થાય તો તેનું પરિણામ ગમે તેવું આવે, તોપણ આ કારભારીઓ અને ધર્માધિકારીઓનું તો તેમાં બગડે જ. જો ઇશુની જીત થાય તોપણ એમની પ્રતિષ્ઠા તૂટે, કારણ ઇશુ ગરીબનો, નમ્રનો, પરસેવો ઉતારી પેટ ભરનારાંનો બેલી; એટલે એમની સત્તા જાય અને એમને આમપ્રજાના

સેવક બનીને રહેવું પડે. વારૂ, જો રોમનો જીતે અને બળવો દાબી દે તોપણ આ લોકો પોતાની સત્તા ખૂએ, કારણ રોમનો તેમને બળવો થયાને માટે દોષ દે અને તેમને આપેલી જમાત અને તેને લગતી સત્તાઓ પાછી ખૂંચવી લે.'

'પણ પાઇલેટ—આખર પાઇલેટ તો છે;' એકાએક આશાનું કિરણ હાથ લાગતાં હું બોલ્યો, 'જમાત ઇશુને રોમન ગર્વનરની રજા વગર મોતની સજા ન આપી શકે; અને પાઇલેટ કંઇ ધર્માધિકારીઓનો મિત્ર નથી.'

'પાઇલેટની સ્થિતિ એવી નથી કે તે આ લોકો જોડે અગર જમાત જોડે આજે કજીઆમાં ઉતરે. જ્યુડિયામાં એની પાસે ગણ્યુંગાંઠ્યું લશ્કર છે. કારભારીઓ એને એટલો તો હેબતાવી મૂકશે કે મનથી નહિ માને તોપણ એને તેમનું કહ્યું કરવું પડશે. વળી મેં તો એટલે સુધી સાંભળ્યું છે કે સીઝરની પણ હમણાં એના પર ઇતરાજી થઇ છે. પાઇલેટ આ જાણે છે. જો આવું બંડ વગેરે કંઇ થાય અને સીરિયાથી લશ્કર મંગાવવા વખત આવે તો પાઇલેટને જરૂર પાછો બોલાવી લેવામાં આવે અને કદાચ એને પોતાનું શિર પણ ખોવું પડે. બીજી પણ એક વાત સાંભળી છે કે પાઇલેટ પાણીની નહેર જેરૂસેલમ લાવવાની યોજનામાં ધર્માચાર્યની મદદ ઇચ્છે છે. આ રોમન લોકને પોતાના રાજ્યની આવી નિશાનીઓ મૂકી જવાના ભારે લોભ! પાઇલેટની મરજી આ આખા નહેરકામને સારૂ મુખ્ય મંદિરનો પૈસો કઢાવવાની છે. બીજે ક્યાંથી મેળવે ? અને મંદિરનો ઉપયોગ કરવો હોય તો ધર્માચાર્યને રાજી રાખ્યા વિના તેને છૂટકો ? પણ પાઇલેટને તો તું પણ મારા જેટલો જ ઓળખે છે.'

'મ્હને તો એ હમેશાં ન્યાયી જ માણસ લાગ્યો છે.' મ્હેં કહ્યું.

'ન્યાયી પણ નમેરો.' નિકોદમ બોલ્યો, 'અને એક માણસનો જીવ લીધાથી જો દેશમાં શાન્તિ સ્થાપ્યાનો જશ ખાટી શકાતો હોય તો એને એવા એક જીવની શી કિંમત? એણે અગાઉ કેટલાયે જીવ લીધા છે. ફરી પણ લે એમાં શું?'

હું ચુપ રહ્યા અને વિચારમાં પડયો. અચાનક બીજી એક આશા મ્હારા મનમાં ઉદ્ભવી (જો કે તેમાં ઝાઝો દમ નહોતો) અને હું બોલ્યોઃ

'પણ ઈશુ પાઇલેટના તાબાના મુલક બહારનો છે. એ ગૅલીલિઆનો છે અને તેથી હેરડની હકૂમત નીચે છે. હેરડે તો એને વિષે ઘણો ઉત્સાહ બતાવ્યો છે અને એને બોલાવવા તેડું પણ મોકલેલ.'

નીકોદમે ડોકું ધુણાવ્યુંઃ 'હા. પણ હેરડ એની ઢબના બીજા લોકો જેવો જ છે; ચમત્કારોનો ભૂખ્યો. ઈશુ એને મળવા ગયેલો શું?'

'ના, એણે જ ના કહી' મ્હેં જવાબ દીધો.

ત્યારે તો હેરડ એને કશીયે મદદ નહિ કરે. પાઇલેટ પોતાના હક પર તરાપ મારે એને સારૂ એ મનમાં બળશે પણ એનેય કંઈ ગૅલીલિઆમાં ગજદ્રોહ નથી જોઇતો. જો એ જાતે ઈશુનો જીવ લે તો લોકો એને દોષ દે; પણ એ બડો પાકો છે. એ પાઇલેટને હાથે પરભાર્યું કાસળ કઢાવી રોમનોને માથે જ બધો દોષ ચડવા દેશે.'

એટલામાં તાપણા તરફ હોહાડનો અવાજ સંભળાયો અને હું ઉતાવળો ઉતાવળો ત્યાં દોડયો. જોઉં છું તો બેલા પીટર જોડે હુજ્જત કરી રહી હતી:

'તું જરૂર એનો સાથી છે.'

પીટરે ગભરાઇને જવાબ આપ્યો: 'તું શું કહેવા માગે છે? હું નથી સમજી શકતો.'

બેલાએ પૂછ્યું: 'ઇશુની જોડે તું પણ નહોતો?'

વાદ સાંભળી પેલા તાપનારાઓ આ તરફ ખેંચાયા અને પીટરની આસપાસ ફરી વળ્યા. એક જણે પીટરને કહ્યું:

'જરૂર તું તેમનામાંનો છે. તું ગૅલીલિઆનો છે. તારા ઉચ્ચાર જ જોને.'

પીટર અકળાઇને બોલી ઉઠયો: 'મારે અને એને કશો જ સંબંધ નથી.'

જે અધિકારીએ ઇશુને પકડયા હતો તે દેવતા સંકોરવા આગળ આવ્યો અને બોલ્યો: 'પણ મ્હેં મારી સગી આંખે તને રાત્રે તેની સાથે બગીચામાં જોયો છે!'

પીટરે હોઠ કરડયા. મનમાં ને મનમાં તેને અનેક શાપ દેતો તે ઉભો થયો અને બોલ્યો: 'પણ હું સોગન ખાઇને કહું છું કે હું ઇશુને ઓળખતો પણ નથી.'

દેવતા સંકોર્યાથી તાપણું હડહડ બળી રહ્યું હતું અને તેના વધેલા પ્રકાશમાં આસપાસ ઉભેલાઓનાં મોઢાં વધારે પ્રકાશિત થયા હતાં. ઇશુ પીટરને એકીટશે જોઇ રહ્યો હતો અને તેની ઉદાસ આંખોમાં અગ્નિપ્રકાશના પ્રતિબિંબ પડતાં હતાં. કોઇ આંતરશક્તિ ખેંચી રહી હોય તેમ પીટર ફર્યો અને

પ્રભુની અને તેની નજર મળી. સૂર્યતેજ સહન ન થવાથી જેમ માણસ પોતાની આંખોને ઢાંકી દે તેમ ધીરે પોતાનું મ્હોં બાંયથી લૂછવાને બ્હાને ઢાંકી દીધું અને ટોળામાંથી ખસી જઈ લથડીઆં ખાતો ચોક ઓળંગવા લાગ્યો. મેં તેને દરવાજા આગળ પકડ્યો. જેવો તે દરવાજાના આગળા માટે ફાંફાં મારવા લાગ્યો તેવો જ તેના મ્હોં પર દીવાનો પ્રકાશ પડ્યો. તેની લાલચોળ આંખમાં અસહ્ય આત્મપરિતાપ ઉભરાઈ રહ્યો હતો અને તેના ગાલ ઉપર થઈને અશ્રુધારાઓ વહેતી હતી.

"હું હમેશ બડાઈ મારતો," તે બોલી ઉઠ્યો "અને વે કહેતો કે 'ખરે વખતે તું મ્હને છેહ દેવાનો છે,' પણ બ્હીતો બ્હીતોય હું તેને અનુસરતો. તેં પણ મ્હને એની જોડે અનેક વેળા જોયો છે. અને આજે? આજે ડરના માર્યાં મ્હેં તેની ઓળખાણ સરખીનો ઇન્કાર કર્યો! મ્હને જવા દે, મ્હને જવા દે. મ્હને કાળું મોઢું કરવા દે. રૌરવ નરકમાં પણ મ્હારે માટે જગ્યા નથી?"

મ્હેં તેને જવા દીધો અને તે ક્યાંય અદૃશ્ય થઈ ગયો.

ન્યાયનું નાટક

જોતજોતામાં પ્હો ફાટવા લાગ્યું અને તારાઓ આકાશમાંથી એક પછી એક અદૃશ્ય થયા. સૂર્યોદયને થોડી વાર હતી ત્યારે જમાતપંચને ચોટમથી પસાર થતું મેં જોયું. પાછળ જ ઈશુની વિરુદ્ધ જુબાની આપવા આણેલા સાક્ષીઓને પણ લઈને સિપાઈઓ આવી પહોંચ્યા. ચોમેર ધાંધલ અને ગડબડ મચી રહી. દિવસ થોડો ચડ્યો ને ઈશુને ધર્માચાર્યના હૉલમાં રજૂ કરવાનો હુકમ થયો.

કૈઆફ ઊંચા ન્યાયાસન પર બેઠો હતો અને તેની બન્ને બાજુએ અર્ધમંડળાકારે જમાતપંચના સભ્યો ગોઠવાયા હતા. પંચના બધા સભ્યો આવ્યા નહોતા, અને આવ્યા હતા તેમાં પણ આરિમેથાના યૂસફ સિવાય હું બહુ થોડાને ઓળખતો હતો.

ઈશુને આરોપીના પાંજરામાં ઊભો કરવામાં આવ્યો અને સાક્ષીઓને આગળ આણવામાં આવ્યા. પછી કૈઆફ ઊભો થયો. તેની સાથે પંચ પણ ઊભું થયું. કારણ હવે સાક્ષીઓને સોગન આપવાનો વિધિ કરવાનો હતો. એક અધિકારી કાયદાનું ટીપણું લઈને બાજુએ ઊભો હતો. કૈઆફે તે લઈને ઉખેળ્યું અને સાક્ષીઓને સોગંદનામું મ્હોટેથી વાંચી સંભળાવવા માંડ્યું.

સાક્ષીઓ ગૂંચળું વળીને ઊભા ઊભા બધું સાંભળતા હતા, પણ તેમાંના કોઈનેય આ પ્રસંગની ગંભીરતાની ભાળ સરખી હોય એમ જણાયું નહિ. તેમની આંખો હૉલની છતનાં ચિત્રો પર, થાંભલાની કોતરણી પર, ધર્માચાર્યના ન્યાયાસનની નકશી પર અને હૉલની મોટી બારીઓમાંથી દૂર દેખાતા ને ફસોવરના ઓચ્છવને અંગે લોકોથી ખદબદતા રસ્તાઓ પર આમતેમ ભટકતી હતી; અને એક જણ તો વળી નિરાંતે સળીથી પોતાના દાંત [illegible] રહ્યો હતો.

પછી જુબાનીઓ લેવાઈ. પણ કોઈ સાક્ષીની જુબાની-નો બીજાની વાત જોડે મેળ ક્યાં [illegible] જ ખાય નહિ. એક જણ જુબાની આપે કે 'ઈશુ પોતે બોલ્યો હતો કે હું પેગમ્બર છું;' તો બીજો લાગલો જ બોલી ઉઠે 'ના, એ તો એમ બોલેલો કે હું યહુદીઓનો રાજા

થવાનો છું.' એક જણ એક બોલે ને બીજો બીજું જ બોલે! આ મતભેદનો છેડો આવે એમ લાગ્યું નહિ. કજીઆ ભર્યા ચઢાવ્યાં, પંચ કંટાળ્યું, પણ કેસ કેમે કર્યો આગળ ચાલે નહિ. અન્તે બે સાક્ષીઓ આગળ આવ્યા અને એવી જુબાની આપી કે 'અમે ઈશુને મુખ્ય મંદિરના ચોકમાં જાતે કહેતાં સાંભળેલો છે કે 'માનવીએ હાથે બાંધેલા આ મંદિરને હું ત્રણ દિવસમાં જમીનદોસ્ત કરીશ અને તેની જગાએ દેવી મંદિર ઉભું કરીશ. આમ તેણે પોતામાં ચમત્કારની શક્તિ હોવાનો દાવો કર્યો હતો.'

ધર્માચાર્યના ચહેરા પર ખુશાલી પથરાઈ. તેણે ઈશુને પૂછ્યું:

'આ માણસોએ ત્હારી વિરુદ્ધ જે જુબાની આપી તેનો અર્થ શો છે? હજુ પણ ત્હારે કંઈ જવાબ દેવો નથી?'

ઈશુ મૌન જ રહ્યો, પણ અરિમેથાનો યૂસફ ઉભો થયો ને બોલવા લાગ્યો. લોકોમાં તેની ભારે પ્રતિષ્ઠા હતી, તેથી તેને અટકાવવાની કોઈની હિમ્મત ન ચાલી.

યૂસફ બોલ્યો: 'આરોપી જવાબ આપવાની ના પાડે છે તેમાં કશું ખોટું નથી. કાયદો આવા ઉલટપાલટ જવાબો માગવાની મના કરે છે. કાયદો હમેશાં ક્ષમાની દૃષ્ટિએ જ જૂએ. તેમ આજે પ્રસંગે તો જે કોઈ પંચનો સભ્ય આરોપીનો બચાવ કરી શકે તેમ હોય તેના પર તેમ કરવાની ફરજ મૂકે છે. તેથી હું કહું છું કે ઈશુનાં વચનનું રહસ્ય આ પ્રમાણે છે: 'માણસે ચણેલું મંદિર જમીનદોસ્ત થાય તોપણ આત્મા રૂપી મંદિરમાં ઈશ્વરપૂજન થઈ શકે છે.

પરંતુ આ મંદિરનો બાંધનાર સુલેમાન પોતે પણ કહી ગયો છે કે ત્રણ લોક પણ જેને સમાવી શકે તેમ નથી તે ઈશ્વર આવડા મંદિરમાં કેમ કરી પૂરાવાનો ? ઈશુનું પણ લોકોને એ જ કહેવું હતું કે ઈશ્વર માત્ર દેવમંદિરમાં જ વસતો નથી. તે તો સર્વવ્યાપક છે. વળી તે કહે છે કે મંદિરમાં ભોગ ધરવાથી જ ઈશ્વર પ્રસન્ન નહિ થાય, પણ સર્વ પ્રાણી પ્રત્યે દયા અને પ્રેમ ધર્યાથી જ પ્રભુ રાજી થશે. ક્રિયાકાંડ અને અનુષ્ઠાનોમાં ધર્મ નથી, પણ સેવા અને આપભોગમાં જ ધર્મનો ખરો મર્મ છે. આ ઉપરથી હું કહું છું કે આ બે સાક્ષીઓ અવળું સમજ્યા છે. વળી આમાંના કોઈ બે સાક્ષીઓ એકમેકના જોડે મળતા આવતા નથી. તેથી કાયદાની રૂએ આરોપીને વગરવિલંબે છોડી મૂકવો જોઈએ.'

આ સાંભળતાં કૈયાફ સળગી ઊઠ્યો. બધા કાયદાઓને કોરે મેલી તે ઠેકડો મારી ઊભો થઈ ગયો અને ઈશુ સામે બૂમ મારી ઊઠ્યો:

'હું તને ઈશ્વરના સોગન દઈને કહું છું. તું મસીઆનો અવતાર છે કે નહિ ?'

ઈશુએ નમ્રપણે જવાબ આપ્યો: 'હું તમને કંઈ કહું તોપણ તે તમે લોક માનવાના નથી. વળી હું મારા બચાવમાં કંઈ પૂછપરછ કરું તોપણ તમે મને છોડવાના નથી.'

કૈયાફે આ કશું સાંભળ્યું નહિ. તે તો તેની સામે જ આંખ ને ઘુરાડી ઊઠ્યો: 'તું ઈશ્વરનો અવતાર છે કે નહિ ! બોલ.'

'તમે જ કહો છો કે હું છું.'

કૈઆફે તેના ગળાનું કપડું ઝાલ્યું અને પંચ તરફ જોઈ બોલતાં બોલતાં છેડા સુધી તે ફાડી નાંખ્યું:

'આ ઇશ્વરદ્રોહી તમારી સમક્ષ તદ્દન નાસ્તિકતાનાં વચન બોલી ચૂક્યો છે. હવે વધુ સાક્ષીપુરાવાની શી જરૂર છે? તમે બધાએ મોઢામોઢ સાંભળ્યું છે. કહો હવે આ દેહાન્તશિક્ષાને પાત્ર છે કે નહિ?'

આખું પંચ ઉભું થયું. કૈઆફ ઉતાવળે ઉતાવળે એક પછી એક પંચને પૂછતો ગયો:

'દેહાંત સજાની તરફેણમાં કે વિરુદ્ધ?'

બધાએ એક પછી એક જવાબ આપ્યા: 'તરફેણમાં.'

માત્ર આરિમેથાના યૂસફે જવાબ આપ્યો: 'વિરુદ્ધ.'

પછી આખું મંડળ ઉભું થયું અને ઈશુને પાછોર આગળ લઇ ગયા.

પાઇલેટ આગળ

શહેરની વાયવ્ય દિશાએ હેરડ ટેકરી પર બાંધેલા એક આલેશાન મ્હેલનું રોમનોએ સરકારી થાણું કરી નાખ્યું હતું. પાઇલેટ જેરૂસલેમ આવતો ત્યારે અહીંયાં જ રહેતો. મ્હેલની એક નીચલી અગાશીમાં રોમન ન્યાયમંદિર હતું. ઉપરના ભાગમાં બાદશાહી ખાણાંના હૉલ અને અપ્રતિમ ભવ્યતાવાળા સ્તંભોની હાર હતી.

મ્હેલનાં પગથિયાં આગળ કૈઆફ ટોળા સાથે અટક્યો. તરત જ એક રોમન સૈનિક બહાર આવ્યો અને તેણે કૈઆફને કહ્યું: ' કેદીને ન્યાયમંદિરમાં લઈ આવો. મહાશય પાઈલેટ અંદર કામમાં છે. '

મુખ્ય મન્દિરના અધિકારીએ જવાબ આપ્યો: ' અમારાથી અંદર ન અવાય. આવતી કાલે પેસોવરનો ઓચ્છવ છે તેથી અમને વટાળ થાય. '

સૈનિક કંઈ તુચ્છતાભર્યું હસ્યો; પણ કૈઆફે તેને સત્તાભર્યા અવાજે કહ્યું: ' પાઈલેટને જઈને કહે કે ધર્માચાર્ય બહાર રાહ જુએ છે. '

સૈનિક અંદર ગયો. જરા વારમાં પાઈલેટ બહાર આવ્યો. તે લશ્કરી પોશાકમાં હતો, પણ માથું ખુલ્લું હતું. તેના ટૂંકા વાળ, દાઢીમૂછ વિનાનું વિશાળ મોઢું અને તીણી આંખો રોમન પ્રતાપની સાક્ષી પૂરતાં હતાં. તેની દૃષ્ટિમાં મદ નહોતો તેમ ખાસ મૈત્રીભાવ જેવું પણ કશું નહોતું.

' મહાશય, આવતી કાલે જ પેસોવર છે તેથી અમારાથી મહેલમાં અવાય તેમ નથી. ' પરસ્પર નમન થયા બાદ કૈઆફ બોલ્યો.

' તેથી જ હું બહાર આવ્યો. તમારા રીતરિવાજ હું જાણું છું. ' પાઈલેટે જવાબ આપ્યો.

અમે એક કેદીને તમારી પાસે ન્યાયને સારુ લઈ આવ્યા છીએ. '

' પેસોવરને આગલે દિવસે તો ન્યાયકાર્યની પણ તમારા લોકમાં મનાઈ છે ! '

'પણ આ એવો જ તાકીદનો કેસ છે,' કૈયાફે કંઈક કર્કશતાથી કહ્યું. પાઇલેટે સામો સભ્યતાથી ઉત્તર વાળ્યો:

'તે તમે જાણો.'

પછી ઈશુને સૌથી આગળ પાઇલેટની સમક્ષ ઊભો કરવામાં આવ્યો. તેના ચહેરા પર ભયનું ચિહ્ન નહોતું તેમ તેની મુદ્રામાં પણ પોતે ગુન્હેગાર હોય એવું કશું જ નહોતું. તેના ચહેરા પર અને આંખોમાં અપૂર્વ શાન્તિ હતી. પાઇલેટ ઘડીવાર તેની સામું ધ્યાનથી જોઈ રહ્યો; પછી ધર્માચાર્ય અને બીજા રાજકર્મચારીઓ તરફ વળીને બોલ્યો:

'આ માણસ પર તમારો શો આરોપ છે?'

કૈયાફે તરત જવાબ આપ્યો: 'તેણે ધર્મવિરુદ્ધ ભાષણ કર્યું છે.'

'એ તો તમારા જ હાથની વાત છે. એ બાબતમાં તમને સત્તા છે.'

કૈયાફ: 'પણ એના પરનો આરોપ ગંભીર છે અને દેહાંતશિક્ષા કરવાનો અમને અધિકાર નથી.'

'એવો તે ગંભીર શો આરોપ છે?' પાઇલેટે ફરી પૂછ્યું.

'તે કહે છે કે હું તમારો મસીઆ છું, ઇશ્વરનો અવતાર છું.'

પાઇલેટે ખભા ચડાવ્યા: 'હું તમને કહી ચુક્યો કે આ બાબતને રોમન કાયદા જોડે સંબંધ નથી. ધર્મ-વિરુદ્ધના ગુન્હાઓ પતાવવાની તમને સત્તા છે.'

પછી તેણે ઈશુ તરફ વળીને કંઈક ટોળમાં કહ્યું:

'આ બધા તારા ઉપર ધર્મવિરુદ્ધ ગુન્હાના આટલા બધા આરોપો મૂકી રહ્યા છે તે તું સાંભળતો નથી? તને જવાબ આપવાની જરા પણ ઇચ્છા નથી થતી?'

ઈશુએ ડોકું ધૂણાવ્યું, પણ કશો જવાબ ન આપ્યો. એટલામાં નવી વાત સૂઝી હોય તેમ કૈઆફ એકદમ આગળ આવ્યો અને બોલ્યો: 'તમારી આગળ અમે એને ધર્મ-વિરુદ્ધના ગુન્હાને સારૂ નહિ પણ રાજવિરુદ્ધના ગુન્હાને સારૂ લાવ્યા છીએ.'

'ત્યારે તમે પહેલાં કેમ કહ્યું કે તેને ધર્મવિરુદ્ધના ગુન્હાને સારૂ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે?'

ઘડીવાર બેઉ જણ વચ્ચેની છૂપી અદાવત બહાર આવી ગઈ; પણ કૈઆફ ગમ ખાઈ ગયો અને બોલ્યો:

"અમારાં ધાર્મિક ફરમાનો સામે તો તેણે ગુન્હો કર્યો જ છે, પણ 'હું પોતે જ તમારો રાજા છું' એમ કહી તેણે રોમન બાદશાહ સામે પણ રાજદ્રોહનો ગંભીર ગુન્હો કર્યો છે અને તેથી જ તેને તમારી પાસે લાવવાની અમને ફરજ પડી છે." પાઇલેટ કંઇક આશ્ચર્યથી ઇશુ તરફ વળ્યો અને તેને જોઇ રહ્યો. તેનો અસ્તવ્યસ્ત પોશાક, મ્હોં પર લોહી અને ધૂળના ડાઘ એક એક કરીને તેણે નિહાળ્યાં. પછી કૈઆફ તરફ વળી વિસ્મયપૂર્વક તે બોલ્યો: 'શું આ માણસ તમારો રાજા હોવાનો દાવો કરે છે એમ તમે કહેવા માગો છો?'

અને કૈઆફ નરાતાળ જૂઠ ઉચ્ચર્યો: 'તેણે લોકોને કર આપતા અટકાવ્યા છે અને કહે છે કે 'હું યહુદીઓનો રાજા છું.''

પાઇલેટે ફરી ઈશુને પગથી માથા લગી નિહાળ્યો; પછી તે બોલ્યોઃ

'જો આ સાચું હોય તો તેની તપાસ હું ન્યાય-મંદિરમાં કરીશ.'

સૈનિકો ન્યાયાસનને પાછું અંદર લઈ ગયા. ઈશુ ધર્માધિકારીઓના કબજામાંથી છૂટીને રોમન સૈનિકોના હવાલામાં ગયો. હું પણ સૈનિકો પાછળ ન્યાયમંદિરમાં પેસી ગયો.

ટાલમ ટોલ

પાઇલેટ અંદર જઈ ન્યાયાસન પર બેઠો અને ઈશુને બંધનમાંથી છૂટો કરવા તેણે સૈનિકોના નાયકને હુકમ કર્યો. ઈશુ છૂટો થઈને પાઇલેટ સમક્ષ ઉભો. એના માથા અને દાઢીના વાળ અસ્તવ્યસ્ત હતા. મ્હોં મેલું, ખરડાયેલું ને થાકેલું તથા આંખો ઉજાગરાથી રાતી અને ભવાં નીચે ઉંડી જતી રહેલી જણાતી હતી.

પાઇલેટે તેને પ્રશ્ન કર્યો: 'તું યહુદીઓનો રાજા છે?'

ઈશુએ મૌન ધારણ કર્યું. તેની આંખો ગૂઢ ગાંભીર્યથી ભરેલી પાઇલેટ ઉપર ઢળી રહી હતી અને તેને સમજી લેવા મથતી હોય એમ લાગતું હતું. પાઇલેટ ઘડીક થંભ્યો અને પછી અચરજ પામતો હોય તેમ બોલ્યો: 'તું મને પણ જવાબ આપવા નથી માગતો? તને મારવા અગર ઉગારવાની કુલ સત્તા અત્યારે મારા હાથમાં છે એ તું જાણે છે?'

ઈશુએ નમ્રતાથી જવાબ આપ્યો: 'ઇશ્વરની ઇચ્છા સિવાય તું મ્હારા ઉપર કશી જ સત્તા ચલાવવા અસમર્થ છે.'

'પણ તું સાચે જ પોતાને યહુદીઓનો રાજા કહેવડાવે છે શું?' પાઇલેટે ફરી પૂછ્યું.

ઈશુએ સામો સવાલ કર્યો: 'તું ધર્માધિકારીઓ જે અર્થ કરવા માગે છે તે અર્થમાં પૂછે છે કે એક રોમન તરીકે પૂછે છે?'

'હું યહુદી છું શું?' પાઇલેટ તિરસ્કારપૂર્વક બોલ્યો, 'ત્હારા પોતાના જ લોકોએ અને ત્હારા ધર્માચાર્યે તને મ્હારે હવાલે કર્યો છે. ત્હેં શું કર્યું છે તે કહી દે.'

અને ઈશુએ સરળ ઉત્તર વાળ્યો: 'મ્હારૂં રાજ્ય દુન્યવી નથી. એમ હોત તો મ્હારા અનુયાયીઓએ મ્હારે ખાતર લોહીની નદીઓ વહેવડાવી હોત. પણ મ્હારી રાજ્ય-સત્તા આ દુનિયાની આપેલી નથી.'

પાઇલેટ આગળ નમ્યો: 'એટલે તું રાજા તો ખરો જ.'

અને ઈશુએ ખિન્નતાભર્યું સ્મિત કરી જવાબ આપ્યો:

'તું કહે છે કે હું રાજા છું અને એ સત્ય છે. પણ એ રાજ્યપદ આ દુનિયા ઓળખે છે તેવું નથી. જે કોઈ સત્યનો આશક છે તે મ્હારા રાજ્યનો છે. એક જ ઉદ્દેશને ખાતર હું જન્મ્યો છું. એ હેતુની ખાતર જ હું આ સંસારમાં આવ્યો છું કે હું મ્હારા જીવનમાં સત્યને મૂર્તિમંત કરૂં.'

એને સમજવા મથતો હોય એમ પાઇલેટ ઈશુની સામું જોઈ રહ્યો. પણ પોતાના ગજા ઉપરવટની વાત હોય તેમ અન્તે ભવાં સંકોચીને તે અધીરાઇથી બોલી ઉઠ્યો:

'પણ સત્ય કયા ચીજ છે ?'

અને પછી ખભા ઉછાળતો ઈશુના ઉત્તરની રાહ જોયા વગર જ તે ઉઠ્યો અને 'સત્ય પણ તારા રાજ્યના જેવું જ હવાઈ લાગે છે; આ દુનિયામાં તેને સારૂ જગા નથી.' એમ બબડતો ઈશુને ત્યાં જ છોડી દરવાજા બહાર ચાલ્યો ગયો.

બહાર લોકોનું ટોળું આતુરતાપૂર્વક રાહ જોતું હતું. પાઇલેટ તેમને ઉદ્દેશીને બોલ્યો:

'આ માણસમાં મ્હને તો કશો દોષ દેખાતો નથી.'

ટોળાએ ઘોંઘાટ મચાવ્યો. પાઇલેટ જરા થોભ્યો અને વળી બોલ્યો:

'તે તદ્દન નિર્દોષ છે.'

કેઆફ હિંમત આણી બોલ્યો: 'પાઇલેટ, તમે ભૂલો છો. એ માણસે તમને ભલે ભમાવ્યા હોય, પણ તે ભયંકર બળવાખોર છે. આખા જ્યુડિયામાં તે રાજદ્રોહ ફેલાવી રહ્યો છે. આ બહુ ગંભીર બાબત છે અને આમાં જો તમે

તમારી કુલ સત્તાથી કામ નહિ લો તો આખા દેશ ઉપર મ્હોટી આફત આવી પડશે.'

'કોઈ ધૂની માણસ છે. નાહક શું કામ મારવો?' પાઇલેટ બોલ્યો.

'તેને ધૂની કહો કે બાવો કહો, તે ભયંકર માણસ છે. ઇરાદાપૂર્વક બળવો કરાવવા જ આવ્યો છે. તે અગાઉ ગૅલીલિઆમાં હતો ત્યાંથી જ તેણે શરૂઆત કરી. ત્યાંના લોક બધા એની પાછળ ગાંડા બની ગયા છે.'

પાઇલેટ વચમાં જ બોલી ઉઠયોઃ 'શું એ ગૅલીલિઆનો રહીશ છે?'

'હા, ગૅલીલિઆના નાજરથ ગામનો એ છે.' ધર્માચાર્યે કહ્યું.

'ત્યારે તો આ હેરડના તાબાનું કામ છે.' પાઇલેટ આનંદમાં આવી જઇને બોલ્યોઃ 'હેરડ અત્યારે જેરૂસલેમમાં જ છે. એની પાસે જ હું આરોપીને મોકલું છું. એ તેને ઘટતી શિક્ષા કરશે.'

અને કશાની વાટ જોયા વગર હેરડને કેસ સમજાવી આપવાનું પોતાના એક કારકુનને ભળાવી સૈનિકોની ટુકડી વચ્ચે તેણે ઈશુને હેરડ પાસે મોકલ્યો અને મ્હોટો ડુંગર માથેથી ઉતર્યો હોય તેમ ધર્માચાર્યને નમન કરીને લાગલો જ મહેલમાં પાછો ફરવા લાગ્યો. પણ આ મામલાને વિષે શકમંદ બનેલા કયાફે તેને અટકાવ્યો અને કહ્યુંઃ

'રોમન પ્રાંતની રાજધાનીના શહેરમાં હેરડ કદાપિ કોઇને મોતની સજા ફરમાવવાની હિમ્મત કરી શકવાનો

નથી. તેને બાદશાહને ઓછો ડર નથી. શું આટલા જ સારૂ તમે આરોપીને એને ત્યાં ધકેલ્યો ?'

'એમ પણ હોય.'

કેઆફ હવે પોતાનો રોષ દાબી શક્યો નહિ. વિનય-મર્યાદા ઓળંગીને તેણે પાઇલેટને ધમકાવ્યો:

'હેરડ તેને પાછો તમારી પાસે જ મોકલશે અને તમારે જ તેના પર કામ ચલાવવું પડશે. જો તમે તેને છોડી મૂકશો તો સીઝરને બેવફાદાર ગણાશો એ યાદ રાખજો.'

'મ્હારી વફાદારીને યહુદી ધર્માધિકારીઓના ટેકાની જરૂર નથી.' પાઇલેટ ઠંડે પેટે બોલ્યો.

'પાઇલેટ, હું ખરૂં કહું છું. જો આ એક બળવાખોરને તું ક્રૂસ પર ચડાવીશ તો આખા જ્યુડિયામાંથી રાજદ્રોહની જડ ઉખડી ગઈ સમજજે.'

પાઇલેટ અટક્યો. ધર્માચાર્યનું રાજવહીવટને લગતું આટલું ઘોર અજ્ઞાન જોઇ તે ચકિત થયો અને તેના હોઠ ઉપર સ્મિત ફરકી રહ્યું. પછી તે તિરસ્કારપૂર્વક બોલ્યો:

'એક યહુદીનું મરણ! અને એટલાથી આખા જ્યુડિયામાંથી રાજદ્રોહ નાબૂદ થઈ જવાનો! ક્યા ખૂબ!'

અને પછી તુરત તે પાછો ફરી સરકારી મહેલમાં જતો રહ્યો.

શિક્ષા

કૈઆફે ભાખેલું ભવિષ્ય ખરૂં જ પડ્યું. પાઇલેટે ઈશુને પોતા પાસે ન્યાયને સારૂ મોકલ્યો જોઇ હેરડ મનમાં મલકાયો ખરો, પણ આ બાબતનો ન્યાય કરવાની તેને લગીરે વૃત્તિ નહોતી. તેને તો ઈશુ કંઈ જાદૂ કે ચમત્કાર કરવા પ્રેરાય તો તેટલું જ માત્ર જોવાની ભારે ખાહેશ હતી.

તેણે ફેરવી ફેરવીને ઇશુને તરેહવાર પ્રશ્નો પૂછ્યા; પણ ઇશુ તો એની આગળ મૌન જ ધરીને ઉભો હતો. અંતે તે કંટાળ્યો, અને 'યહુદીઓનો રાજા આવા લેબાસમાં કેમ શોભે ? એને શણગારો' એમ કહી તેણે મશ્કરીમાં જ એક જૂનો ભારે ઝભ્ભો નોકરો પાસે મંગાવ્યો ને ઇશુને પહેરાવ્યો, અને પછી 'આ મારા અખત્યારમાંનું કામ નથી' કહી એને પાછો પાઇલેટ આગળ લઇ જવાનો હુકમ કર્યો.

સૈનિકો પાછા ઇશુને લઇને પ્રીટોરીઅમમાં આવ્યા અને ફરી લોકોની એવી જ ઠઠ જામી. પાઇલેટ દરવાજામાં આવી ઉભો અને ટોળાના આગેવાનોને સમજાવવા માગતો હોય તેમ ધીમેથી બોલ્યોઃ

'લોકોને બહેકાવ્યાનો આરોપ મૂકીને તમે આ માણસને મ્હારી પાસે લાવ્યા છો, પણ તપાસ કરતાં એ આરોપ સાબીત થાય એવી એક પણ હકીકત કે દલીલ મને જડતી નથી. વળી રડ પણ એનામાં કશો દોષ જોતો નથી. તમે જુઓ છો તેમ તેણે આરોપીને મારી પાસે પાછો મોકલ્યો છે. 'પેસોવર' જેવા ધાર્મિક ઓચ્છવને ટાણે એક કેદીને છોડી દેવાનો તમારો રિવાજ હું જાણું છું. આ ઇશુએ મોતના સજાને પાત્ર થવા સરખું કંઇ જ કર્યું નથી એ સૌ કોઇ જોઈ શકે એમ છે. તેથી હું તેને પાંચ ફટકાની સજા આપી છોડી દેવા માગું છું.'

આટલું કહી તેણે ઇશુને દરવાજામાં લાવવાનો હુકમ કર્યો. ઇશુ આગળ આવ્યો અને લોકો સામે ઉભો રહ્યો. તેના શરીર પર હેરડે પહેરાવેલો ઝભ્ભો હતો; તેનું મ્હોં જેવું ને તેવું ધૂળથી ખરડાએલું હતું. કેટલાએ ટલાટથી

ઉભે પગે હોવાથી તે અતિ થાકેલો જણાતો હતો. તેને જોઇ મ્હારૂં હૃદય ચીરાઇ જતું હતું. પાઇલેટે દયાભરી દૃષ્ટિએ તેની સામું જોયું. પછી ટોળા સામે ફરી તિરસ્કારપૂર્વક કહ્યું:

'આ જોઇ લ્યો તમારો રાજા!'

આ અપમાનથી લોકો ક્રોધે ભરાયા અને બરાડી ઉઠયા 'એ અમારો રાજા નથી. એને પરલોક પહોંચાડો! એને જમીનદોસ્ત કરો! મારી નાંખો! મારી નાંખો!'

હવે લોકો હાથ રહે તેમ ન હતું. અંતે પાઇલેટે એક સૈનિકના કાનમાં કંઇ કહ્યું; તે ગયો અને થોડીવારમાં એક ચાંદીની ઝારી અને ટુવાલ લઇ આવ્યો. પાઇલેટના હુકમથી તેણે એ બન્ને વસ્તુઓ લોકો સમક્ષ ઉંચી ધરી રાખી. એ જોઈ લોકો આશ્ચર્ય પામી એકદમ શાંત થઇ ગયા.

પછી બધા જુએ તેમ પાઇલેટે પોતાના હાથ ધોયા અને ટુવાલથી લુછયા. પછી ટુવાલ પાછળ નાંખી તે ડગલું આગળ આવ્યો અને લોકો સમક્ષ બોલ્યો:

'જુઓ, આ નિર્દોષ માણસની હત્યા જોડે મ્હારે કશી લેવાદેવા નથી. મ્હેં એમાં તમારી સમક્ષ આ બાબત-માંથી મ્હારા હાથ ધોઇ નાંખ્યા છે.'

પોતાના મનનું ધાર્યું થતું જોઇ લોકો ખુશીમાં આવી ગયા અને હર્ષમાં આવી જઇ બોલી ઉઠયા:

'એની હત્યાનું કુલ પાપ અમારે માથે; અમારી સંતતિને માથે; અમારા વંશવારસોને માથે.'

પછી ફરી એકવાર ન્યાયાસનને બ્હાર આણવામાં આવ્યું અને તે પર બેસીને પાઇલેટે ઈશુને દેહાંતશિક્ષા સંભળાવી.

પછી શિક્ષાનો અમલ કરનાર રોમન અમલદાર આગળ આવ્યો અને તેણે ગુન્હેગારના ગળામાં ભેરવવાની 'ગુન્હાપાટી'-માં શું લખવું એમ પાઇલેટને પૂછ્યું. પાઇલેટે જાતે જ પાટી પર લખી આપ્યું: 'યહુદીઓનો રાજા—નાજરથનો ઈશુ.'

કૈઆફ ચીડાયો: 'આમાં આરોપની નોંધ જ નથી; લોકો નહિ સમજે. 'યહુદીઓનો રાજા' એમ નહિ પણ 'હું યહુદીઓનો રાજા છું એમ તે બોલ્યો' એવું લખો.'

પણ પાઇલેટે તેમ કરવાની ચોખ્ખી ના કહી અને રોષપૂર્વક તે બોલ્યો:

'મેં જે લખ્યું છે તે જ કાયમ રહેશે.'

દેહવિડંબન

આંટણીયાના ચોગાનમાં રોમનોએ ઈશુને કોરડા મારવાનો વિધિ કરેલો. ઈશુ કિલ્લાનાં પગથિયાં ચડ્યો ત્યારે દિવસ હજી બહુ ચડ્યો નહોતો. એના અંગ ઉપર હેરોદે પહેરાવેલો ઝભ્ભો એમનો એમ હતો અને એની મુદ્રા અતિ ત્રાસથી ત્રાસેલી છતાં જેવી ને તેવી શાંત હતી.

ચોગાનમાં આવી લાગતાં જ નાયક ઈશુને સિપાઇઓના હાથમાં મૂકી આગળની તૈયારીને સારુ ગયો, કારણ કેદીની ગુન્હાપાટી અને ક્રૂસના થાંભલા હજી તૈયાર કરાવવાના હતા. વળી બીજા પણ ગુન્હેગારો ઈશુની સાથે જ ક્રૂસ ઉપર ચડાવવાના હતા એવી વાત હતી.

ઈશુને લાવનાર ટુકડી કિલ્લામાં આવીને થોભી તે સાથે જ બરાકોમાંના સિપાઇઓ ચોમેરથી તેમની આસપાસ ફરી વળ્યા અને પોતાના સોબતીઓને શહેરમાંની ધાંધલના સમાચાર પૂછવા લાગ્યા:

'કંઇ જબરી ગરબડ છે શું? આ યહુદડાંઓ રોજ રોજ કંઇ ને કંઇ તૂત ઉભું કરે છે. આ વખતે પોતાનો રાજા ઉભો કર્યો છે કેમ? પકડી પકડીને ક્રૂસ ઉપર ચડાવવા માંડોને!'

આખા જ્યુડિયામાં પાઇલેટ પાસે ફક્ત બે વર્ણસંકર પલટનો હતી. સિપાઇઓમાં એક કોમ જેવું કશું જ નહોતું, પણ પોતાના તાબાના મુલકના લોકો પ્રત્યેનો તિરસ્કાર તેમનામાં એકસરખો હતો.

ઈશુ તેમના ટોળા વચ્ચે એકલો અટુલો ઉભો હતો. એકાએક એક પહાડી જેવા કદાવર સિપાઇએ તેને બાવડું ઝાલીને હડદોલ્યો:

'આ બાઇશાબ જ બધી ધાંધળનું મૂળ છે ને? ખશકુલાં લોકનો ખશકુલો રાજા! એનાં દેદાર તો જુઓ મલોખાની સાંઢણી જેવાં!' એક સિપાઈના અંગ ઉપરથી તેણે લાલ લશ્કરી ડગલો ખેંચ્યો ને તે ઈશુ ફરતો વીંટાળી ખડખડાટ હસ્યો:

'ભલી બની! હવે ખાસો રાજા બન્યો ખરો.'

સૌ ખડખડાટ હસવા લાગ્યા. એટલામાં બીજો એક બોલી ઉઠયો:

'પણ એનું સિંહાસન ક્યાં છે?'

નજીકની દીવાલ આગળ એક મ્હોટા સંગેમરમરના થાંભલાનો ભાગેલ ટુકડો પડયો હતો. તે પર નજર પડતાં થોડા જણ ધસ્યા ને એને રોડવીને આગળ લઇ આવ્યા. પછી એને એક છેડા ઉપર ઉભો કરી તેમણે ઈશુને તે પર બેસવા કહ્યું.

પેલો પહાડી મનમાં કંઇ આવ્યું હોય તેમ વળી દોડયો અને નજીકના રસોડા આગળ દેવતા સળગાવવા સારૂ ઝાંખરાનો ભારો પડયો હતો તેની બે હાથ ભરીને ભારી લઇ આવ્યો. જોતજોતામાં એ તીણાં કાંટાવાળાં ઝાંખરાંનો એણે મુગટ બનાવ્યો અને ઈશુના માથા ઉપર ભાર દઇને બેસાડયો. પછી એ પશુની સરદારી હેઠળ બધા સિપાઇઓ ઘુંટણીએ પડી ઈશુને જૂઠી કુર્નીશ બજાવવા લાગ્યા:

'નિગાહ રખ્ખીયે યહુદીઓના અધિરાજ!'

ઈશુ ખામોશ હતો. માથા પર ઠેકઠેકાણે કાંટા ભોંકાયા હતા ત્યાંથી લોહી ચાલ્યું અને ગાલ, કપાળ અને ડોક પર તેના રેલા ઉતર્યા; પણ એણે ઉંકારો સરખો ન કર્યો.

એટલામાં પેલો નાયક આ રસ્તે નિકળ્યો. એની સાથે હાથમાં લાંબો લાકડાનો ગજ લીધેલો સુતાર હતો. એઓ થાંભલાઓનાં માપ લઇ રહ્યા હતા. બાપ

છોકરાંઓની રમતને નિહાળી રહે તેમ નાયક આ લોકની રમત સામું ઘડીવાર જોઇ રહ્યો અને બોલ્યો:

'રાજદંડ વિના તમારી રમત અધૂરી છે.'

આટલું કહી સુતારના હાથમાંનો ગજ લઇને એણે ઈશુના હાથમાં ગોઠવી દીધો. ઈશુએ માથું નમાવ્યું અને તેનો ઉપકાર માન્યો. પેલો આભો બન્યો અને પાછો પડ્યો અને સિપાઇઓ પણ તેમની જંગલી રમતમાં અટક્યા. લશ્કરી ડગલામાં વીંટેલો ઈશુ ચોમેર નજર ફેરવતો ટટ્ટાર બેસી રહ્યો હતો. એની ત્રાસેલી છતાં વીર મુદ્રામાં એવી તો નિખાલસતા વરસી રહી હતી કે આ રીઢા સિપાઇઓનાં અંતઃકરણ પણ ભેદાયાં ને તેઓ રસ્તો ભૂલ્યા હોય તેમ ચૂપ થઈ ગયા. નાયક પણ વધુ મશ્કરીમાં ન ઉતરતાં બોલ્યો:

'બસ એટલું, છોકરાઓ. હવે કોરડાનું કરો. પેલા બીજાઓને પણ હું છોડું છું. પતાવીએ જલદી.'

આમ કહી તે ગયો, અને ઇશુના હવાલદારોએ તેના પરથી લાલ ડગલો ઉતારી લીધો. પછી તેમણે ઈશુનાં કપડાં ઉતારી થાંભલા પર મૂક્યાં અને માત્ર એક લંગોટીભેર ઉભો રાખ્યો. એટલામાં નાયક પેલા બીજા બે કેદીઓ જોડે આવી પહોંચ્યો. તેમાંનો એક ખૂબ તોફાન કરી રહ્યા હતો અને સામો થતો હતો, ને સિપાઇઓને તેને ઘસડવો પડતો હતો. તેનાં કપડાં ઉતારવા માંડ્યાં ત્યારે પણ તેણે બચકાં ભરવા માંડ્યાં અને ઘણાએ મળીને તેને ાલી રાખવો પડ્યો. બીજો હતો તે ગરીબ જણાયો. કંઈ પણ બોલ્યા વગર તે ઇશુની બાજુએ પોતાની જગાએ જઇને ઉભો રહ્યો

અને કશા ધમપછાડા વગર પોતાનાં કપડાં ઉતારવા દીધાં. એનાં ચીંથરાં સિપાઇઓએ ઉતાર્યાં ત્યારે તેનું ભૂખથી ત ાઇ ગએલું શરીર ઉઘાડું પડ્યું. એની એકેએક પાંસળી બ્હાર આવી હતી. અંતે ઠપકાભરી આંખે સિપાઇઓને ઉદ્દેશીને તે અચાનક બોલી ઉઠ્યોઃ

'ભૂખના માર્યા મેં ચોરી કરી એટલા ગુન્હા સારૂ શું તમે મ્હને ક્રૂસ ઉપર ચડાવશો?'

સિપાઇઓ ઝંખવાણા પડી ગયા. અંતે એક જણ ભવાં સંકોચીને બોલ્યોઃ

'અમે શું કરીએ? અમારે તો હુકમ થાય તે પાળવો રહ્યો.'

કેદી ચૂપ રહ્યો; પણ જ્યારે સામેના બરાકમાંથી એક સિપાઇને લાંબો ચામડાની વાધરીઓનો ગૂંથેલો અને દરેક છેડમાં જસતના કાંટા જડેલો કોરડો લઇને આવતો જોયો ત્યારે તેની આંખનાં મોતીઆં મરી ગયાં અને એનું નર્યું હાડપંજર શરીર ડરથી કોકડું વળી ગયું:

'ઓ બાપ રે, આ મારાથી નહિ ખમાય, નહિ ખમાય!' એ બોલી ઉઠ્યો.

ઇશુએ હળવે રહી તેના ખભા પર હાથ મૂક્યો અને કહ્યું:

'ભાઇ, બધી દુનિયાનાં દુઃખની આ વાનગી છે; મન મજબૂત રાખીને આપણે ભોગવી લેવી રહી, પ્રભુને નામે.'

પેલા માણસે આ મધુર અવાજ સાંભળ્યો અને વિસ્મય-પૂર્વક પાછળ ફરીને જોયું તો ઈસુનો અતિ થાકેલો, લોહી-લોહાણ ચ્હેરો.

તેની આંખમાં તત્ક્ષણ આંસુ ઉભરાયાં અને તે બોલ્યો:

'તારે માથે પણ ઘણી વીતી લાગે છે, ભાઇ.'

પણ પેલો બીજો તો ઈશુ સામો તાડુકી ઉઠયો:

'તું મોટો ચમત્કારી થઈને આવ્યો છે ને? મોટો રાજા થવા નિકળેલો તે તું જ કે ની? તને તો જરૂર ક્રૂસ ઉપર ચડાવવો જોઇએ, પણ અમે શાં રાજ લૂંટી લીધાં છે?'

આ બધી ગડબડથી નાયક છેડાયો અને પેલાને એકદમ જીભડી બંધ કરવા ફરમાવી કેદીઓને તાબડતોબ અંદરના વાડામાં લઈ જઈ કોરડા મારવાનું કામ પૂરું કરવા સિપાઇઓને હુકમ કર્યો.

દાવાનળ

ઈશુ પર કોરડા પડતા મેં જોયા નહિ. મારાથી તે ખમ્યું જાય તેમ ન હતું. હું કિલ્લાનાં પગથિયાં ઉતરી મુખ્ય મંદિરના ચોગાનમાં આવ્યો. મ્હારો આત્મા જ જાણે ખ્હેર મારી ગયો. આંટણીઆની ભીંતોની એકેએક ઈંટ, કિલ્લાની સીડીના વળાકાર, ચાલનાર લપસે નહિ એટલા સારૂ રસ્તાના

પત્થર કોચીને તેમાં પાડેલાં ટાંકણાં, બધું કંઇ મારી સામે એટલું તો સ્પષ્ટતાથી દેખાતું હતું કે આજ સાઠ વરસે પણ તે જેવું ને તેવું મ્હારી આંખ આગળ તરી રહ્યું છે. પણ મ્હારા અંતઃકરણમાંથી લાગણી માત્ર જાણે ઉડી ગઇ અને હું શૂન્ય બની ગયો.

આવી મૂઢ અવસ્થામાં જ હું હજી હતો, એટલામ અચાનક જચુડાને મેં ચોગાન વચ્ચે થઇને જતો જોયો. જાણે સ્વપ્નું જ હોય ને ! છતાં હું બોલી ઉઠયોઃ

'કોણ, જચુડા ?'

એ પાસે આવ્યો અને હું હજી એવી ને એવી સ્વપ્ન-સ્થિતિમાં બોલ્યોઃ 'આ શું જચુડા ? તું તો જાણે મરીને ભૂત થયો હો ! આવો કાં ?'

એ વધુ નજીક આવ્યો. એની છાતી ધડીધડી ઉછળતી હતી અને નસ્કોરાં દોડ કરી આવેલા ઘોડાની પેરે ફુલતાં હતાં.

'અરે માનવી, ભાળતો નથી મ્હારા હૈયામાં કેવડો દા લાગ્યો છે ? મ્હારાં પડળ ખૂલી ગયાં છે ને મ્હારા અંતરમાં મ્હોટો દરવાજો ખૂલ્યો છે. અરે, મ્હેં એમના મંદિર વચ્ચે જઇને કહ્યું કે મ્હેં કસાઇપણું કરીને રૌરવનું ભાતું બાંધ્યું છે, પણ એ લોકોને એ બધાની શી પડી છે ? તેમણે કહ્યું: 'તું જાણે ને તારૂં કરમ જાણે, અમારે શું ?'

'ઓ ઇશુ એક તારા વિના બીજા કોઇને પરવા નથી અને તને તો મ્હેં-મ્હેં પોતે જલ્લાદને હાથ સોંપ્યો તેં મ્હારો વિશ્વાસ કર્યો, તું તારા વચન ઉપર કાયમ રહ્યો

ને મ્હેં તારૂં ગળું કાપ્યું! તને ખબર હતી કે હું તને છેહ દઇશ, છતાં તેં તારૂં માથું મારે ખોળે રાખ્યું અને મ્હેં —મ્હેં મ્હારે સગે હાથે તે વાઢ્યું!'

એ મ્હારી પાસે બેસી ગયો. એની કાળી ભમ્મર આંખોમાં પશ્ચાત્તાપનો અગ્નિ ભભૂકી રહ્યો હતો. બીધેલા બાળકની જેમ એ મ્હારી કોટે બાઝી પડ્યોઃ

'મ્હેં એના પર કેટકેટલું હેત કરેલું; અને મ્હેં જ ઉઠીને એનું ગળું કાપ્યું! ઓ ભગવાન્! મારે તો ઉલટા એને ખાતર મ્હારા પ્રાણ પાથરવા જોઇતા હતા!'

એનો ઘાંટો બદલાઇ ગયો અને ઉશ્કેરાઇ જઇને તે બોલ્યો:

'જો, આ હૈયું એકવાર ચીર અને જો, એના વિના મ્હારા પ્રાણ કેવા વ્યાકુળ છે. એનો ચ્હેરો રાતદિવસ મારી આંખો સામે તર્યાં કરે છે,—અને એની પેલી અમૃતવરસની આંખો!'

મ્હેં એની ચાળ પકડી અને તેને ચોળતો કંઇક દિલાસો દેવાના હેતુથી હું બોલ્યોઃ

'નહિતો પણ ચાહે તે રસ્તે એ લોક એને પકડત.'

'પણ મારે હાથે તો નહિ ને?' એણે ઉછળીને ઉત્તર વાળ્યો.

હું એની સામું જોઇ રહ્યો. એની શુદ્ધબુદ્ધનું ઠેકાણું નહોતું. એનું ફટકી ગયું હતું. એના જેવા માણસમાં લાગણીનો આવડો ઉદધિ ઉછળે એ અજબ હતું. કશું ખાસ ન સૂઝતાં હું બોલ્યોઃ

'તને માફ કરશે.'

કોઈ દિવસોના દિવસથી ધૂંધવાતો જ્વાળામુખી એકાએક ફાટી નીકળે તેમ એ મ્હારી તરફ ફર્યો અને એના વલોવાના અંતરના ઉદ્રેક સામટા ઠલવાયાઃ

તેથી જ તો મ્હારે મરવું રહ્યું છે. ઇશ્વરને મ્હારે લાયક ખાસ રૌરવ તૈયાર કરાવવું પડશે. હું માનતો કે ઈશુને મ્હારી કશીયે પડી નથી, પણ હવે મ્હેં જોયું છે.'

અને 'મોત વિના હવે કોણ મને સંઘરે ?' એમ બકતો બકતો, પોતાનાં કપડાં ચીરતો અને વાળ પીંખતો તે મ્હારી કનેથી નાઠો.

અમરધામાભિમુખે

મ્હારૂં હૈયું ઝ્હેર મારી ગયું હતું તે એકાએક સચેત થયું અને જાણે મ્હને ફરી ભાન આવ્યું. એક દિવસમાં શા શા ચમત્કાર ! થોડા જ કલાકમાં ઈશુ ક્રૂસ ઉપર પ્રાણ આપશે અને જયુડા પણ મરણનું ભાનું બાંધી રહ્યો હતો !

પણ મ્હારો આત્મા એક જ પોકાર કરી ઉઠયોઃ 'ઇશુ ક્યાં છે ?' અને હું વળી પાછો કિલ્લાનાં પગથિયાં ચઢીને આંટણીયાના ચોગાન તરફ દોડયો.

સિપાઇઓને મેં ઇશુને અંદરના વાડામાંથી બહાર આણતા જોયા. તેમણે એનાં કપડાં પાછાં પહેરાવ્યાં હતાં અને બે જણે એને બાવડેથી ઝાલી રાખ્યો હતો. મુશ્કેલીથી એનાથી ચાલી શકાતું હતું. એના ગળામાં ગુન્હાપાટી લટકાવવામાં આવી હતી અને તેમાં મ્હોટામ્હોટા અક્ષરે લખ્યું હતું: 'નાઝરથનો ઈશુ : યહુદીઓનો રાજા'

પાછળ પેલા બે ચોરને લાવવામાં આવ્યા. તેમને માર કાંઇક હળવો પડયો હશે, કારણ તેઓ પોતાની મેળે ચાલી શકતા હતા. એમનાં ગળાંમાં પણ ગુન્હાપાટીઓ લટકતી હતી. તેમાં તેમનાં નામ ગેમા તેમજ ડીમા અને તેમના ગુન્હા લખ્યા હતા. ચોગાન વચ્ચે સુતાર ખીલા, હથોડી અને એક નીસરણી સાથે તૈયાર ઉભો હતો. ત્રણ તોલદાર લાકડાના થાંભલા જમીન પર પડયા હતા. એક બાજુએ થોડાક ગામડીઆ જેવા લોક ઉભા રહ્યા હતા. નાયકે પેલા ચોરોના થાંભલા ઉપાડનાર 'કોઇ સગુંવ્હાલું છે ?' એવી બૂમ પાડતાં તેમાંથી બે જણ આગળ આવ્યા અને ગેમા અને ડીમાના ક્રૂસ તેમણે ઉપાડી પીઠ પર લીધા. ઈશુનો ક્રૂસ ઉપાડનાર કોઇ ન હતું. મ્હને ઉપાડવા દેવા નાયક તૈયાર ન હતો, કારણ હું અમીર કુળનો અને એણે મ્હને પાઇલેટની જોડે ભાળેલો. તેથી ઈશુએ એક સિપાઇનો ટેકો લઇ પોતાના પગ ટેકવ્યા અને બીજાઓએ એની પીઠ પર જ્યાં એની

કોરડાથી ફાટેલી ચામડી કપડા તળે ઢંકાએલી હતી ત્યાં ક્રૂસનો વજનદાર થાંભલો ગોઠવ્યો. પછી સિપાઇઓની ટુકડી કેદીઓની આગળપાછળ વહેંચાઇ ગઇ; સુતાર પણ પોતાની નીસરણી તથા ખીલા લઇ પાછળ ચાલ્યો; અને એમ આખું સરઘસ કિલ્લા નીચે ઉતરી ગલગોથાની ટેકરીને રસ્તે ચાલ્યું.

કિલ્લા નીચે ઉભેલા તમાશગીરોનું ટોળું પણ નજીક આવ્યું અને પાછળપાછળ ચાલ્યું. બુરખા ઓઢેલી થોડીક સ્ત્રીઓ પણ પાછળ ચાલી. તોફાની જેમા સૌથી આગળ હતો અને પોતે મરણથી બિલકુલ ડરતો નથી એવી લવારી કરતો જતો હતો. પણ દીમા જે ઇશુની પાછળ સૌ છેલ્લો ચાલતો હતો તે કશું બોલતો ન હતો. એની આંખ એકસરખી ઈશુ પર ઠરી રહી હતી. સૂર્યનારાયણ સોળે કળાએ તપી રહ્યા હતા. ઈશુના મ્હોં પર પરસેવાની નીકો ચાલી અને ક્રૂસના ભાર નીચે ઘડી ઘડી એનું શરીર લથડતું હતું. સિપાઇઓ પણ ત્રાસેલા જણાતા હતા અને ફરજીઆતની પેઠે નાખુશીથી જતા હોય તેમ મૂંગે મ્હોડે ચાલતા હતા.

ટોળું થોડે દૂર ગયું નહિ હોય એટલામાં ઈશુ ઠોકર ખાઇને લથડયો અને જેમ તેમ બચ્યો. દીમા વ્યાકુળ સ્વરે પોકારી ઉઠયોઃ 'એનાથી ક્યાં ઉપડે છે ?' કોઇએ એને ઠપકો આપ્યો નહિ. પણ નાયકે ટુકડી ઉભી રાખી અને જાતે થાંભલો ઈશુની પીઠ પર બરાબર ગોઠવ્યો. શુએ એનો આભાર માન્યો ને ટોળું વળી આગળ ચાલ્યું.

પણ થોડાંક કદમ જ સૌ આગળ ગયા હશે એટલામાં ઈશુ તમ્મર ખાઇને પડયો.

* વળી કીમા રડી ઉઠયો: 'અરે ! એનામાં કાંઇ જ રહ્યું નથી એટલુંય તમે લોક ભાળતા નથી ?' આ ફેરે પણ કોઈ એને વઢ્યું નહિ, પણ સિપાઇઓ આપોઆપ અટકયા અને નાયક તથા એક સિપાઇએ મળીને ઇશુના શરીર પરથી તોલદાર થાંભલો ખસેડયો ને એને બેઠો કર્યો.

પાછળ આવનારી સ્ત્રીઓ રડતી હતી. તેમાંની એક પોતાનો બુરખો કાઢયો અને એક ભિસ્તી બાજૂ પર જોતો ઉભો રહ્યો હતો તેની મસકના મ્હોં આગળ ધર્યો. એ ભીના બુરખાથી તેણે ઈશુનો પરસેવાથી ઝેબઝેબ થઇ રહેલો સૂકાએલા લોહીવાળો ચ્હેરો લુછયો અને પોતાના પાલવ વડે પવન નાંખવા લાગી. થોડી વારે ઈશુએ આંખ ઉઘાડી અને એના શાંત કરુણ ચહેરા પર આભારનું સ્મિત ફરક્યું. આ દેખાવ જોઇ સ્ત્રીઓ હૈયાફાટ રડી ઉઠી અને ડુસકાં મૂકીમૂકી છાતી કૂટવા લાગી.

ઈશુએ નાયક સામુ જોયું: 'મ્હારો આત્મા રાજી છે, પણ આ માટીનો દેહ દુર્બળ છે.' પછી સ્ત્રીઓ તરફ ફર્યો અને બોલ્યો: 'હે જેરૂસલેમની સ્ત્રીઓ, મારે સારૂ રડો માં, તમારે પોતાને સારૂ રડો ને તમારી ઓલાદને સારૂ રડો. એક એવો પણ જમાનો આવશે, જ્યારે જે વાંઝીયાં હશે ને જેને ઓલાદ નહિ હોય તે જ સુખી ગણાશે. દુનિયાની જે નાસ્તિકતા આજે મારો જીવ લઇ રહી છે તેનો તમારા ઉપર પણ પંજો પડશે. જેઓ તલવારના જોર પર દુનિયાનું રાજ કરવા નિકળ્યા છે તેઓ સ્ત્રીઓની ને બાળકોની પણ દયા આણવાના નથી.'

એ લથડતે પગે બળ કરીને ઉભો થયો અને નાયકે મદદને સારૂ ચોમેર નજર ફેરવી.

મ્હારી જોડે જ બે શાકના ટોપલા લીધેલો પહાડ જેવો એક હબસી ઉભો હતો. એના રૂશનાઇ જેવા ચ્હેરા પર અને લાલચોળ આંખોમાં દયા ઉભરાતી હતી. નાયકે તેની સામુ જોતાં જ તે રાજી થઇને એકદમ આગળ આવ્યો. પણ બીજી જ ક્ષણે એની ટોપલીઓ યાદ આવતાં કંઇક સંકોચભરી દૃષ્ટિથી તે મ્હારી સામું જોઇ રહ્યો.

તરત જ મેં તેના શાકના ટોપલા લીધા અને એણે આગળ જઇ રમકડાની પેઠે ઈશુનો ક્રૂસ ઉચકી લીધો ને અમે સૌ જેરૂસલેમની સાંકડી ગલીઓમાં થઇ દમાસ્કસ દરવાજે થઇને શહેર બ્હાર નિકળ્યા.

ક્રૂસારોહણ

ગલગોથાની ટેકરી ઉપર રાહદારીના રસ્તાની બાજુએ, જતા આવતા લોક ભાળે તેમ ત્રણ થાંભલા તૈયાર દાટેલા હતા. અહીં આવી પહોંચ્યા પછી કેદીઓને કેફને ખાતર દારૂ આપવામાં આવ્યો, પણ ઈશુએ તે લીધો નહિ.

પછી ઈશુનાં કપડાં ફરી ઉતાર્યાં, એક ફાળીયું રહેવા દઈ તેને ભોંય પર સુવાડ્યો અને બન્ને હાથ પહોળા કરી

તેના લાવેલ લાકડા જોડે બાંધ્યા. પછી હથેળી વચ્ચે ખીલા ઠોકી હાથ લાકડા જોડે જડી દેવામાં આવ્યા. ત્યારબાદ એને ઉભા દાટેલા થાંભલા આગળ લાવ્યા. એક જણ થાંભલા પાછળ નીસરણી મૂકી ઉપર ચડયો અને ઈશુના હાથ જડેલ થાંભલાને બાંધેલું દોરડું ઉપરથી ખેંચવા લાગ્યો. નીચેના લોક પણ ઈશુને નીચેથી ઉપર ધકેલતા જતા હતા. અંતે ઉભા થાંભલામાં કરી મૂકેલ ખાંચમાં ઈશુના દેહ સાથે આડું લાકડું બેઠું અને તે જોડે હાથે પગે ચોડાયલો ઈશુનો દેહ ક્રૂસ પર લટકી રહ્યો !

બે ચોરોને પણ ઈશુની બે બાજુએ તે જ રીતે લટકાવવામાં આવ્યા. પછી તેમનાં ઉતારેલાં કપડાંનો ઢગ કરવામાં આવ્યો અને ચિઠ્ઠીઓ નાંખીને તેની વહેંચણુ કરી લેવામાં આવી ! પછી સિપાઇઓની અરધી ટુકડી ઘર ભણી વળી અને અરધી નાયકના હાથ હેઠળ ક્રૂસ પર ચડાવેલાઓનો જીવ જાય ત્યાં સુધી પહેરો કરવા પાછળ રહી.

ભલો હબસી શાકના ટોપલા સાથે મ્હારી બાજુએ ઉભો હતો. તેના કાળા ચળકતા ગાલ પર થઇને ડબ ડબ આંસુ ખસતાં હતાં ને પોતાના પોંચા વતી ઘડી ઘડી તે લુછતો જતો હતો.

પણ પેલા તમાશગીરોનું જે ટાળું ક્રૂસ પર ચડેલાઓની પીડા નિહાળતું હજી ખસતું નહોતું તેનામાં દયાનો છાંટો સરખો નહોતો. એ લોકો તેમજ દમાસ્કસને રસ્તે જતા આવતા લોકો ટેકરી આગળ ઉભા રહેતા અને ઈશુની તરેહ તરેહની ઠઠ્ઠામશ્કરી કરતા કહેતાઃ

'મ્હોટો દુનિયાને તારવા નીકળ્યો હતો; પોતાને તો તારી શક્યો નહિ!'

મ્હારા અંતરમાં જાણે તીક્ષ્ણ ખંજર ભોંકાયાં. ઈશુના પ્રાણ પીડાથી તરફડતા હતા ત્યારે આ લોકોને એની ઠઠ્ઠામશ્કરી સૂઝતી હતી! ચોર થયો એટલે માણસ કેટલું ઘાતકીપણું સહન કરી શકે એ કેવળ કુતૂહળની આંખથી જોવાનો માણસોને પરવાનો મળતો હશે શું? મ્હારી આંખે અંધારા આવ્યાં અને જોકે સૂર્ય હજુ ઉંચે હતો છતાં હું અજવાળું દેખી શક્યો નહિ. ત્યારે મનુષ્ય શું ખરેખર ઘાતકી અને હિંસક પશુ બનવાને જ સરજાયો છે?

ગેમાએ પોતાનું શરીર સંકોચીને મહામહેનતે એક કોણી આડા થાંભલાની ઉપર ચડાવી હતી અને દારૂના કેફમાં હજુ તે ઈશુને ભાંડતો હતો:

'દેખે છે આ કેવા હાલ થયા છે તે? મ્હોટો દેવાંશી છે તો ઉતર નીચે ને અમને પણ ઉતાર.' એની કોણી નીચે સરકી ગઈ અને એથી ખીજવાઇને ઘાંટો બેસી ગયો હતો છતાં એણે ઈશુને વધુ વધુ ગાળો દેવા માંડી.

દીમા ઈશુને જમણે પડખે લટકતો હતો તે રહી રહીને વચ્ચે કહેતો:

'અરે ભલા માણસ! અત્યારે તો હવે ઈશ્વરનું નામ જીભ પર આવવા દે. નાહકની જીભ શા સારૂ વટાળે છે? એણે તારૂં શું બગાડયું છે તે આમ બક્યે જાય છે? આપણા આવા હાલ કરવામાં તો એ લોકોને કંઇક સબબ છે, આપણે એમનો કાયદો તોડયો છે, પણ આણે તો કશુંયે નથી કર્યું.

અને પછી ઈશુ તરફ વળીને એણે કહ્યું:

'ભાઇ, તારા રાજ્યમાં તું દાખલ થાય ત્યારે મ્હને ભૂલતો નહિ.'

'આજે જ ક્ષમણાં આ દેહદમન પૂરૂં થશે ને આપણે ભેગા થવાના.' એનો ચ્હેરો શરીરયાતનાથી કરમાયો હતો, પણ એના અવાજમાં હજુ જેવી ને તેવી નરમાશ હતી. દીમાની નિસ્તેજ મુદ્રા પર તેજ વિલસ્યું અને એણે અંત સુધી ખમી લેવા હોઠ ભીંસ્યા.

* * *

હું આ બધું ટગર ટગર જોઈ રહ્યા હતો. લજ્જાએ મ્હને ઘેરી લીધો અને સંતાપની જ્વાળાઓ ચોમેરથી મ્હને ચાટવા લાગી. આખી ઉમ્મર મ્હેં આવા દેખાવ જોયા હતા અને માણસોને આમ ખીલા ઠોકી મારી નાંખતાં એમાં મ્હારે મન કશું જ અજુગતું કે અસ્વાભાવિક નહોતું. અરે, આખા જશુડિઆભર ગામેગામ અને ગોંદરે ગોંદરે આવા ક્રૂસો જીંદગીભર હું જોતો આવ્યો હતો, જે પર માણસે માણસોના જાન લીધા હતા. દરેક દેશમાં સત્તાધારી લોકોએ માણસજાત પર આવાં મોત ગુજાર્યાં હતાં. સૃષ્ટિના આદિકાળથી આમ જ ચાલતું આવ્યું હતું. માણસ માણસને મારતો રીબાવતો આવ્યો હતો.

પણ આજે મ્હેં જોયું કે આ મહા પાપને સારૂ હું જવાબદાર હતો. મ્હારી તેમાં ભાગીદારી હતી. મ્હારી બેદરકારીને કારણે આમ થયે જતું હતું. જે કદાપિ ન થવું જોઇએ તે થવા દેવામાં મ્હારી સંમતિ હતી. તેથી જ તો હું આ બધું સાંખી રહ્યો હતો. માણસ જેવા માણસને પોતાના

ભાઇને હાથે આટલું ખમવું પડે એ સ્થિતિને સારૂ હું અલબત્ત ગુન્હેગાર હતો. હું આંધળો હતો ને મ્હારી આંખ આગળ આ બધું ભજવાતું હતું તે સાંખી રહ્યો હતો.

પણ ઈશુ આંધળો રહ્યો નહિ. માણસજાત પર ગુજરતું ઘાતકીપણું એણે જોયું અને એ મહા પાપ સામે તેણે પોતાનો બુલંદ અવાજ ઉઠાવી દુનિયાને સાચો ઉપાય બતાવ્યો. એનું સાંભળત તો દુનિયા આવા ઘાતકીપણામાંથી ઉગરી જાત. એનો સંદેશ દૈવી હતો: એની વૃત્તિ અને પ્રકૃતિ દૈવી હતી; ઇશ્વર જ એની મારફત દુનિયાને દોરવા અવતર્યો હતો. પણ સરકારના આ મહાન સંચાએ ઈશુને પોતાના પંજામાં પકડયો અને ભરખી લીધો. એના આ ખૂનનો અને એની જોડે જે મૂઆ તેમના પણ ખૂનનો હું ભાગીદાર હતો. મ્હારા અંધાપાને કારણે મ્હારો મિત્ર, મ્હારો મુરશિદ, દીનદુખીયાંનો બેલી ને દુનિયાનો તારણહાર મૂઓ. બન્ને હાથ વડે મ્હેં મ્હારૂં મ્હોં ઢાંકી દીધું અને હું પોકે પોકે રોયો.

તારણહાર

"પાશ્ચાત્ય સુધારો વિજયી રોમની પેઠે આજે દુનિયાનો ધણી છે. એના બાહુબળ શસ્ત્રબળની સીમા નથી. અને એ બળથી દુનિયાને એ પોતાની ભોગ્ય વસ્તુ બનાવી રહ્યો છે. પણ એની એ બધી બાહ્ય વડાઇ સામે અંદરથી એના પાયા ખવાતા જાય છે. રોમના ઇતિહાસમાં ખરી અણીની ક્ષણે ઈશુ પેદા થયો જેણે નાશ પામતી દુનિયાને જીવન આપી ઉગારી. આજે દુનિયાની એવી જ દશામાં ગાંધી પ્રગટે છે એને પણ ઓળખીએ તો તેને પણ એવો જ દુનિયાનો તારણહાર માનીએ"

તારણહાર *

હજુ હમણાં સુધી ગાંધીજીનું નામ હિંદુસ્તાન બ્હાર ઓછું જ સંભળાતું. આજ દુનિયાની બત્રીશીએ એ એક જ નામ છે. મ્હારી હડફેટે પણ એ નામ કેવળ અનાયાસે જ

* અમેરિકન પાદરી હોમ્સે ગાંધીજીની ગિરફતારી પછી દેવળમાં કરેલા પ્રવચનનો સારાંશ.

ચડયું: પણ ચડતાં ક્ષણે જ મ્હેં જોયું કે આ પુરુષ દુનિયાની શકલ પલટાવવાની શક્તિ ધરાવનાર એક પ્હેલી પંક્તિની આધ્યાત્મિક વિભૂતિ છે. તે દિવસે એમને વિષે મ્હને પણ ઝાઝી માહિતી મળી નહિ. આજે એમની કીર્તિ દુનિયા આખીમાં ગવાઇ રહી છે અને તે સદાય અમર રહેવાની. ગાંધીજી એ આજની દુનિયાના ધ્યાનનું ગુરુત્વમધ્યબિંદુ છે.

આટલા દિવસ હિંદુસ્તાનમાં કેળવાએલા વર્ગના કેટલાક લોકો હિંદુસ્તાનને સારૂ હોમરૂલ અને વસાહતોની ઢબના દરજ્જાની ચળવળ કરતા, પણ પ્રજાનો ઘણો ભાગ તેમાં ખેંચાયો ન હતો. આજે બ્રિટિશ ઝૂંસરીમાંથી નીકળી જવાની બળતરા હિંદના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી દાવાનળની પેરે વ્યાપી ગઇ છે. થોડાક દેશી રાજાઓ, તેમના નોકરો, સરકારી હોદ્દા ધરાવનારાઓ વગેરે લોકો બ્રિટિશ સત્તાને ટેકો આપનાર છે એ સાચું, પણ દેશની ત્રીસ કરોડ પ્રજાને મુકાબલે આવા લોકની સંખ્યા દસ લાખ પણ ભાગ્યે જ થાય. બાકીની પ્રજામાં તો ઉંચામાં ઉંચા દરજ્જા વાળાથી માંડીને અદનામાં અદના માણસ સુધી, રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરથી માંડીને તે એકાદ અંત્યજ સુધી, સૌ કોઈ હિંદ-સ્વરાજની ઝંખના કરી રહ્યા છે. અને આ લોકોની ઝંખના એટલે દુનિયાની લોકસંખ્યાના એક-પંચમાંશની ઝંખના, એ વાત ધ્યાનમાં લઇએ તો દુનિયાનું ધ્યાન આજે હિંદની હાલત ઉપર શા સારૂ ન રહે એનો જવાબ આપણને મળી જાય છે.

હજુ હમણા સુધી ગાંધીજી ઈંગ્લંડના મિત્ર હતા અને હિંદમાંની ઈંગ્લંડની હકૂમતના ટેકા રૂપ હતા. આજે એઓ

બ્રિટિશ સલ્તનત સામેના હિંદના શાંત બળવાના સેનાપતિ છે. જ્યારે ગાંધીજી બોલે છે ત્યારે હિંદુસ્તાન જ બોલે છે, ગાંધીજી કાંઈ પગલું લે છે ત્યારે હિંદુસ્તાન જ તે કરે છે અને ગાંધીજી પર હાથ નંખાય છે ત્યારે એ હિંદુસ્તાનની ઇજ્જત પર જ હાથ નંખાય છે ને હિંદ અપમાનિત થાય છે. ગાંધીજી એ આજે હિંદના આત્માનો જ અવતાર છે. આવા મામલામાં કોઈ પણ સરકાર દમનનીતિ ચલાવવામાં શા સારૂ ઉતરતી હશે એનો વિચાર કરીએ તો જણાશે કે સરકારો ઇતિહાસમાંથી કશું શીખતી નથી અને મનુષ્યની મનોવૃત્તિની તપાસમાં ઉતરવાનું અગર તો અનુભવથી ડાહ્યા થવાનું તેમના સ્વભાવમાં જ નથી હોતું. પ્રાચીન અગર આધુનિક કોઇ ઇતિહાસમાંથી એવો એક પણ દાખલો નહિ બતાવી શકાય જેમાં એક પ્રજાએ બીજી પ્રજા જોડે કામ લેવામાં દનમનીતિ અને પશુબળ વિજયી નીવડયાં હોય. અંગ્રેજોના મુલકોમાં તો તે દરેક જગાએ અફળ જ નીવડયાં છે. અમેરિકામાં દમનનીતિ અફળ ગઇ, આફ્રિકામાં બોઅરો જોડે અફળ ગઇ, આયર્લાંડમાં ગઈ કાલે જ તે અફળ થઇ અને હિંદમાં પણ આવતી કાલે તે જ થવાનું. દમનનીતિ એક જ બાબતમાં સફળ નીવડે છે, અને તે શત્રુના કાર્યની દુનિયાભર જાહેરાત કરવામાં. અલીભાઇઓ પકડાયા ને આખી ઇસ્લામી દુનિયામાં ખૂણાખાંચરા સુધી તેની ખબર ફેલાઈ અને દરેક ઇસ્લામી હિંદની સ્વતંત્રતાનો હિમાયતી બન્યો. લજપતરાય પકડાયા ને અમેરિકા એકાએક જાગી ઉઠયું, કારણ લાલાજીને એક મહાન વિદ્વાન અને ઇજ્જતદાર ગૃહસ્થ તરીકે તે ઓળખે છે,

અને તેમને શા માટે પકડાવું પડ્યું એ સવાલ સહેજે જ અમેરિકાને થયો. તેવું જ હવે ગાંધીજીની બાબતમાં પણ. કરોડો લોક આજે એમને ઓળખે છે અને સામ્રાજ્યવાદીઓના સિતમના બલિદાન થઈ પડેલા ધર્મવીર સંત પુરુષ તરીકે એમને તેઓ પૂજવા લાગશે.

ગાંધીજી આજે હિંદી પ્રજાના નાયક તરીકે દુનિયામાં આજ સુધીમાં થઇ ગયેલા કોઇપણ મહાન્ દેશભક્તના બરાબરીયા છે, પણ એમના જીવનને એવા એક મહાન્ દેશભક્ત તરીકે જ ઓળખશે તે ભૂલ ખાશે. હિંદના રાષ્ટ્રીય સ્વાતંત્ર્યની તેમની હિમાયત એ ચાહે તેવડું મહાન કાર્ય હોય તોપણ એ એમના જીવનની એક ઘટના માત્ર છે. એમના જીવનનું લક્ષ્ય એથી કેટલુંયે વધુ મહાન અને વિશાળ છે. હિંદસ્વરાજની લડતનો જો કદિ સવાલ જ આજે ન હોત તોપણ એમનું જીવન આટલું જ દિવ્ય, આટલું જ મહાન હોત; અને જો કદિ આજની પ્રવૃત્તિ કાલે ઉડીને પડી ભાંગીને અગર વિજયી નીવડીને સમાપ્ત થાય તોપણ એમનો જીવનપ્રવાહ એના ધ્રુવતારા પર લક્ષ રાખીને એ ધ્યેયને પહોંચતાં સુધી જેમનો તેમજ વહ્યે જાય.

વૉલેસ, વૉશિંગટન, ગૅરિબાલ્ડી વગેરે મહાન દેશભક્તોની જોડે ગાંધીજીની સરખામણી કરવામાં દોષ છે, કારણ ઉપલા દેશભક્ત વીરો ન્યાય અને ધર્મને ખાતર લોહીની લડાઇમાં ઉતર્યા છે; જ્યારે ગાંધીજી પ્રજાકીય સ્વાતંત્ર્યની ખાતર પણ લોહી રેડવાની વિરુદ્ધ અને કેવળ અહિંસાને માર્ગે અને આત્મબળના જ જોર પર લડવાના હિમાયતી છે.

આત્મા ઉપર જ એમની બધી મદાર છે. રાજાઓની અને પ્રધાનોની નહિ પણ ઇશ્વરની અને આત્માની જ એમને સદા ફિકર રહે છે. હિંદની કે બીજા કોઇ પરાધીન દેશની રાજદ્વારી સ્વતંત્રતા ઉપરાંત માનવજાતિના આધ્યાત્મિક ઉદ્ધાર માટે એમનો આત્મા અહોરાત્ર ઝૂરે છે. આમ તેમની સરખામણી કરવી જ હોય તો તે કન્ફ્યુશિયસ, બુદ્ધ. જરથોસ્ત, મહમ્મદ અગર સૌથી સચોટપણે ઈશુ જોડે કરવી ઘટે. એશિયામાંથી જ કાળે કાળે આવી વિભુતિઓ અવતરી છે, જેમણે પોતાના જીવન દ્વારા સંસારને ઉદ્ધારના માર્ગ બતાવ્યો છે. આજે આપણી દુનિયાને વાસ્તે ભારતવર્ષમાંથી આ મહાત્મા પ્રગટ થાય છે. સંપૂર્ણ આદરભાવપૂર્વક અને ઇતિહાસને ન મચડતાં હું આ મહાપુરુષને ઈશુ ખ્રિસ્તની પંક્તિમાં મૂકું છું. પ્લુટાર્કે રોમ અને ગ્રીસના મહાપુરુષોના ચરિત્રો સરખાવ્યાં તેમ આ બે મહાપુરુષોનાં ચરિત્રને જો કોઇ જોડાજોડ મૂકી સરખાવે તો એ વચ્ચેનું સરખાપણું જોઇ કદિ દંગ થયા વગર રહે નહિ. ગાંધીજીના ચરિત્રમાં એક જ વસ્તુની ત્રુટી રહે છે અને તે ક્રૂસ ઉપર ચડવાનો. અને અત્યારે જે ચાલી રહ્યું છે તે જોતાં આજના બ્રિટિશ સલ્તનત પુરાણા રોમનું સ્હેજે નામ રાખે એમ છે.

જનતા ઉપર એમનું આકર્ષણ અમાપ છે. એમને જોવા વાટે ને ઘાટે માણસોના દરિયા ઉલટે છે. ઈશુની પાછળ જનારાં ટોળાંઓની પેઠે જ લોકોનાં જૂથ ગાંધીજીની પાછળ ફરે છે; અને એઓ બોલે છે ત્યારે પચીસ હજારથી અધલાખ પોણોલાખ માણસ પણ ભેગું થાય છે. અજ્ઞાન ગામડીઆઓ એમને ચમત્કારી અને દેવાંશી પુરુષ માને છે.

પણ એક નિષ્પક્ષપાતી અને સંપૂર્ણપણે કાબેલ નિરીક્ષકે પણ એવો ચોક્કસ અભિપ્રાય આપ્યો છે કે ઇતિહાસમાં આજ સુધી થઈ ગયેલા કોઇપણ મહાપુરુષ કરતાં ગાંધીના અનુયાયીઓ સંખ્યામાં, ભક્તિમાં અને તાલીમમાં ચડિયાતા છે.

આવડા મહાન પ્રભાવનું રહસ્ય શું હશે ? ગાંધીજી શરીરે આંખને અંજાવે તેવા નથી, બુદ્ધિવૈભવમાં એમને ચડી જાય એવા પુરુષો દુનિયામાં પડ્યા છે, એમની પાસે અલૌકિક વક્તૃત્વશક્તિ પણ નથી. પણ એ બધી વસ્તુઓથી ચડી જાય એવું અલૌકિક ચારિત્ર્ય એમનામાં મૂર્તિમંત થયેલું છે. એમના જીવનની શરૂઆત કોઇનામા રસની છોળો રેલાવતી નથી. કાચી જ ઉમરે વિલાયત ભણવા ગયા. આવીને મુંબઇમાં બારિસ્ટરી આદરી, પણ ત્યાર પછી સામાન્ય જીવોની પેઠે ધન અને માનના ડુંગર રચવા પાછળ જીંદગી ઘેલી કરી મૂકવાને બદલે તેમણે ઇરાદા-પૂર્વક અને વિચારપૂર્વક નીચે ઉતરવાનું—નીચે પરસેવા ઉતારીને રોટલો મેળવવા મથનારા અને મરણિયા થઇ દુ:ખ અને દુર્દૈવ વચ્ચે તરફડી મરનારા જીવોને અપનાવવાનું—પસંદ કર્યું. કોઇ દુ:ખ, કોઈ અપમાન, કોઇ વિટંબના એવી ન ઘટે જેમાં પોતે ભાગીદાર નહિ, જનસમુદાયના મેલ પર નભનારા અને તેની હડધૂત નીચે જ ઉછરનારા અંત્યજવર્ગને પણ તે અલગ રાખી શક્યા નહિ; અને તેમને અપનાવી એ વર્ગ પર વરસતા ધિક્કારમાં એમણે ભાગીદારી મેળવી. એમના પર ગુજરતા ઝીણામાં ઝીણા અત્યાચાર એમણે જાતે અનુભવ્યા અને લોકસમાજને સમજાવવાના

પોતાના કાર્યમાં બીજાને નોતરતાં પહેલાં એમણે દરેક જોખમ પોતાની જાત પર લઇ દેખાડયું. દક્ષિણ આફ્રિકામાં ત્યાંની સરકારના અન્યાયો સામે તેમણે નિરાધાર હિંદી ગીરમીટીઆઓને દોર્યા એ ઇતિહાસ રમણીય છે. એ લડત દરમ્યાન ગાંધી ખુલ્લા આકાશ તળે ભોંય પર સૂતા, પોતે ગરીબીને વર્યા અને પોતાના સાથીઓને પણ તેમ કરવા કહ્યું અને જાતે 'ખેડૂત'ના ધંધા પર આજીવિકા આદરી.

તેવો જ કિસ્સો એમના વસ્ત્રત્યાગનો છે. એમના હરકોઇ વિરોધીને મળો, એ તરત જ એમના કચ્છની વાત કરીને એમના હવાઇ આદર્શોની સાબિતી આપવા મથશે. ગાંધીજીએ તો પ્રજાને પરદેશી કાપડનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરવા અને ઘરના રેંટિયા અને હાથસાળ ઉપર જરૂરપૂરતું કાપડ તૈયાર કરી લેવા વીનવવા માંડેલી. ઘણાને આ બહુ મુશ્કેલ લાગ્યું. ઘણાને કાપડની ભારે તંગી ફેલાવાની ધાસ્તી લાગી. તરત જ ગાંધી એકમાત્ર કચ્છભેર જ લોકો વચ્ચે હાજર થયા અને મ્હોટમ્હોટાં શહેરોમાં, સભાઓમાં અને મેળાવડાઓમાં તેમણે એ રીતે જ ફરવા માંડયું. આમ હિંદુસ્તાન જેવા દેશમાં કાપડની ઓછામાં ઓછી જરૂરીઆત તેમણે પ્રત્યક્ષ આચરણ દ્વારા સાબિત કરી આપીને શંકા અને સંકોચનુ વાતાવરણ ટાળી નાખ્યું. જનતાના અનુભવોના ભાગી થવાની તેમને લગની છે. અને એથી જ લોકો પોતાના નેતા જ નહિ પણ પોતાના સાથી અગર ભાઇ હોય એવી દૃષ્ટિએ એમના તરફ જુએ છે.

વહેવારમાં 'ઇરાદાપૂર્વક જાતે સહન કરી લેવાનો' સિદ્ધાંત—સામાને સહન કરાવનાર નહિ પણ જાતે સહન

છૂટનાર પુરુષ જ સંસારમાં સર્વજીત છે, એ સત્ય—
ન્હાની ઉમરે જ એમણે કાયમ કર્યું, અને એમનું
જીવન એ સત્યની જ સાધનામાં એમણે વીતાવ્યું
એની પાછળ એમણે એમની મિલ્કત, એમનો સામાજિક
ને, એમનો ધંધો, એમના માનવપ્રેમની આડે
નાર દરેક વસ્તુનો ભોગ આપ્યો. એમના ખાવાપીવાનો
બીજો ઇંદ્રિયસંયમ જૂના કાળના જતિવૈરાગીને, શરમાવે
ા કડક છે. એમણે પોતાના સત્ય પર કાયમ રહેવા
ર લોકોનાં વિકરાળ ટોળાંના રોષ, દમ નીકળી જાય
માર, જેલો, વગેરે ખમ્યાં છે અને એમના શરીર
એ બધા મારની નિશાનીઓ આજે પણ જોઇ શકાય
અને આ બધું એમણે પોતાના જીવનના પરમ સિદ્ધાંત
પૂરા ઉલ્લાસથી ભોગવ્યું છે. આવો પુરુષ આજે હિંદનો
છે. આવા નરને નમાવવા અગર તો તેના અનુયાયી-
મ્હાત કરવા તેને પકડીને કેદમાં પૂરનારી સરકારની
ફીનું શું વર્ણન કરવું!

એમનો પ્રેમનો સિદ્ધાંત એટલો જ મહાન છે. એમનાં
વાણી ને શરીર એ પ્રેમથી સર્વકાળ છલકાય છે.
નજાતિ પ્રત્યે પ્રેમ અને કરુણાની આવડી ભરતી
ની દુનિયાના કોઇ પુરુષમાં દેખાઇ નથી. ક્રોધ, રોષ,
કાર, ઝેરવેરનો ડાઘ સરખો આ પુરુષના અંતરમાં
. આખા સંસાર પ્રત્યે એક જ નિર્મળ નિરવચ્છિન્ન
વરસ્યાં કરે છે. કાળા ગોરાના એમાં ભેદ નથી. એ જ
બળે હિંદુમુસલમાન વચ્ચેનાં સૈકાઓનાં વેર મટાડી
ુ બે કોમોને જિગરથી સાંધી. હિંદુઓમાં પણ વર્ણાશ્રમ

સંસ્થા માન્ય છતાં બ્રાહ્મણ અને અંત્યજ વચ્ચે એમને દરિયો પાલવતો નથી. અંગ્રેજને પણ એઓ પારકા ગણવા તૈયાર નથી. શત્રુ ઉપર પણ પ્રેમ જ કરવાનો આગ્રહ એમનામાં ઈશુના જેટલો જ તીવ્ર છે. આફ્રિકામાં પોતાને મારનાર પર કામ ચલાવવા તેમણે ના પાડી. ' એને લાગ્યું કે હું ખોટું કામ કરતો હતો અને એણે મને માર્યો. હું એના પર કેમ કામ ચલાવું ? મારે તો એની ઉપર પ્રેમ જ કરવો રહ્યો. ' આમ એમણે કહ્યું; અને એવા પ્રેમબળે એ જ મારનારને થોડા દિવસમાં પોતાનો વેચાણ કરી લીધો.

એ જ વલણ જનરલ ડાયર પ્રત્યે. એઓ કહે છે 'હું એની જોડે સહકાર ન કરું, એને સલામી ન કરું, પણ કાલે એ માંદો પડે તો એની સેવા કરવા દોડી જાઉં અને એનાં મળમૂત્ર ઉપાડવામાં પરમ સુખ માનું. ' ખરેખર આ પુરુષ પ્રેમનો અવતાર છે. હજાર કે કદાચ બે હજાર વરસમાં એકવાર આવો પુરુષ આ સંસારમાં અવતરે છે. આવા માણસો દુનિયાની લાયકાત માપી જોવાના માપ હોય છે. જો મનુષ્યસમાજ એકાદ ઇશુ કે ગાંધીને છૂટા વિચરવા ન દઈ શકે એ સમાજ નાશને જ બારણે છે એમ કહેવું જોઇએ.

અપ્રતિકારના સિદ્ધાંતને વ્યક્તિગત વ્યવહારમાં લાગૂ પાડનાર ઈશુ, સેન્ટ ફ્રાન્સિસ, વિલ્યમ ગૅરીસન, થૉરો, ટૉલ્સટૉય વગરે થઈ ગયા, પણ એ મર્યાદા વટાવીને સમુદાયના અને જાતિઓના વહેવારમાં અગર સામાજિક પ્રશ્નોના ઉકેલમાં એને લાગૂ કરનાર પુરુષ ગાંધી જ પ્હેલ-વ્હેલા છે અને એની સંભવિતતા સાબિત કરીને ન્યૂટન અગર ડાર્વિનની પેઠે જ તેણે દુનિયામાં નવો યુગ પ્રવર્તાવ્યો છે.

ઉપલા પુરુષો પોતાના જીવનવહેવાર પૂરતા અપ્રતિકારના સિદ્ધાંતને અમલમાં મૂકીને કૃતકૃત્ય થઇ ગયા, પણ દુનિયાના દુઃખનો નુસખો એમાંથી આજ સુધી કોઈ તૈયાર કરી શકયું નહોતું. આજે ગાંધીજી આવીને એ કામ માથે લે છે અને અપ્રતિકાર અને મનસાવાચાકર્મની અહિંસાના પાયા ઉપર આપણી આજની દુનિયાનો મ્હોટામાં મ્હોટો શાંત બળવો ઉપાડે છે. માનવસમાજમાં ક્રાંતિ કરવાની આ નવી રીતની શોધ જેને આજે હિંદુસ્તાનમાં રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતાની લડતનું રૂપ છે—એ જ સંસારના અનુભવરૂપી ધનમાં ગાંધીનો મ્હોટામાં મ્હોટો ફાળો છે.

આમ અહિંસા અને અપ્રતિકારને પાયા તરીકે સ્થાપીને એ ઉપર અસહકારનો અમલી કાર્યક્રમ પ્રજાના પ્રત્યક્ષ વર્તનને સારૂ એઓ ઘટાવે છે. બ્હારથી થોડીવાર આ કેવળ નકારાત્મક સિદ્ધાંત ભાસે છે. પણ જરા ઉંડે ઉતરી તપાસતાં પ્રજાકીય સ્વાશ્રયને સિદ્ધ કરવાનો જ એ સિદ્ધાંત છે એ દીસી આવે છે. પોતપોતાનું કામ પોતે સંભાળી લેવા સાચવી લેતાં શીખવા અને પરાશ્રય ત્યાગવા એમાંથી ગાંધી શીખવે છે; અને આ કામ વિરોધી પ્રત્યે કડવાશ કે વેરની વૃત્તિથી નહિ પણ ખરા સદ્‌ભાવપૂર્વક કરતાં પ્રજાને શીખવે છે.

વિદેશી રાજ્યકર્તાઓ સામે જ નહિ પણ સંસારના સામાજિક અન્યાયો સામે પણ એવો જ પ્રેમના પાયાપર ખડો થયેલો બળવો એઓ કરાવવા માગે છે. એ પ્રેમ વિરોધ છતાં લડનારને વિરોધીની સેવા કરવા પ્રેરે અને શ

પ્રત્યે પણ ક્ષમા અને કરુણામાં પ્રત્યક્ષ જણાઇ આવવો જોઇએ. કોઇ પણ પ્રજાએ દુનિયામાં પશુબળને માતેલું જોઇ હતાશ થવાની અગર તેની સામે પશુબળમાં સરખાઈ કરી પોતાનું રક્ષણ કરવા મથવાની ને આત્મનાશ કરી લેવાની જરૂર નથી, એ પશુબળની કેવળ ઉપેક્ષા કરી આત્મશુદ્ધિ વડે દુઃખ સહન કરીને તેને જીતવામાં જ વિજય અને ખરૂં શ્રેય સમાયેલું છે, આ ગાંધીજીએ આજની દુનિયાને બતાવેલું તારણ છે. ગાંધીજીનું પકડાવું એ એમના વિજયની સાબિતી છે. આ આવડાશા પુરુષની ધીરજ અને સહનશક્તિ એ કોઈ પણ તલવારના કરતાં ઇંગ્લંડને વધુ ભારે છે, અને દુનિયા જો ડાહી હોય તો આ જ દિવસથી દુનિયામાં પશુબળનો યુગ મટી શાન્તિ અને બંધુ-ભાવનો યુગ બેઠો એમ માનવાને હરકત નથી.

ગાંધીજી આજે હિંદુસ્તાનને બેવડી ગુલામીમાંથી ઉગારવાને મથી રહ્યા છે, એક રાજદ્વારી અને બીજી પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિની. પશ્ચિમનો અર્થવાદ, જેમાં થોડાના લાભને ખાતર ઘણાને નીચોવવાના કામમાં આધુનિક સુધારાનાં બધાં સાધનોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, એ મૂડીવાદમાં હિંદને ૫સાતું અટકાવવું એ બ્રિટિશ હકૂમતમાંથી એને બચાવવાના કરતાં ગાંધીજીને મન ઓછું તાકીદનું નથી. બ્રિટિશ હકૂમત જાય પણ પાછળ મૂડી અને કારખાનાંઓ હિંદને ચૂસવાનું ચાલૂ રાખે તેમાં હિંદની ગુલામી કેમ ટળે ? આવો આ પાશ્ચાત્ય સુધારો દુનિયાને સારૂ જીવલેણ જ છે. એમાંથી યુરોપના મહાયુદ્ધ જેવાં જ ફળ નીપજવાનાં આર્થિક સત્યાનાશના આવા આ દુષ્ટ જુસ્સાને એશિયામાં

ફેલાતો, જાપાનને ઘેરી વળતો અને હિંદુસ્તાનમાં પગ માંડતો જોઇને ગાંધીજીએ તે સામે લડાઇ પોકારી છે. નકલી અને અન્યાયમૂલક સમૃદ્ધિના કરતાં પોતાના દેશની પ્રજાનો આત્મા, તેમની સાદાઇ, તેમની કળા, તેમનો ધર્મ અને તેમની ઇશ્વરપરાયણતા રક્ષવી એ એમને મન વધુ કિંમતી છે.

અને આ જ મહાન કાર્યને સારૂં ગાંધીજીને સૌથી વધુ હું ધાર્મિક નેતા તરીકે માનું છું. આત્મોદ્ધારનો એમનો સંદેશ પૂર્વ પશ્ચિમ બન્નેને માટે સરખો જ તારક છે. હિંદને તારવાની લડતમાં ગાંધી આજની આખી દુનિયાને ઉગારવા લડી રહ્યા છે. એ માર્ગે દુનિયાને પોતે ખોયેલો આત્મા ફરી એકવાર સાંપડશે.